

tidsskrift.dk

Rigslovgivning og indenrigspolitik under Valdemar Atterdag 1354-60

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 9 (1970)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0009-PDF/ho_nrk_0009_73882.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=73882>

pdf genereret den : 28/5-2008

Rigslovgivning og indenrigspolitik under Valdemar Atterdag 1354-60

Af Leif Szomlajski

Valdemar Atterdags regeringstid er en modsætningsfyldt periode i Danmarkshistorien, og forfatteren, kandidatstipendiat, mag. art. Leif Szomlajski, giver i den foreliggende artikel en redegørelse for den danske indenrigspolitik i tiden 1354-60. Perioden, som indledes med udstedelsen af Danehoffforordningen 1354, danner baggrund for udstedelsen af den såkaldte »Valdemar Atterdags Landefred« 1360, og på basis af nyudgivelsen i »Diplomatarium Danicum« viser forfatteren, at en af de gengivne tekster til denne »landefred« i virkeligheden er et af den politiske opposition fremsat forslag gående i en helt anden retning end landefreden.

Sommeren 1354 afholdt Valdemar Atterdag sit første og muligvis eneste danehof. Denne begivenhed var en konsekvens af oprøret 1351-53, og det må antages, at indholdet af den forordning, som udstedtes på danehoffet, er en nedfældelse af det retsgrundlag, som kongemagten og oppositionen enedes om efter stridens ophør. Den foreliggende studie tilsigter at give en analyse af dette retsgrundlag og af det indenrigspolitiske begivenhedsforløb, som fulgte efter danehoffet 1354. Dette begivenhedsforløb når efter en dramatisk kulmination med oprøret 1357-60 sin afslutning med landefreden 1360, der er et enestående fænomen i dansk forfatningshistorie. At landefreden også i middelalderen var en overraskelse understreges af, at man fra oppositionens side havde forberedt en håndfæstning i udformning som danehof-forordningen fra 1354. Den har ikke hidtil været kendt i videre kredse, men er blevet fremdraget i forbindelse med udgivelsen af landefreden i »Diplomatarium Danicum«, og der vil blive forsøgt en analyse af landefredens udformning i lyset af denne tekst ¹.

I.

Danehoffet 1354 varede fra St. Hans til slutningen af juni måned, og den udstedte forordning skal sandsynligvis dateres inden for dette tidsrum ².

1. Dipl. Dan. 3. rk. vol. 5 nr. 325 A-F. (DD 3, V, 325 A-F).

2. Sjællandske Krønike 1354, Ann. Dan. s. 177. (AD s. 177) DD 3, IV, 129 og 131.

I teksten anføres, at forordningen er udstedt af kongen efter samråd med hertugen af Slesvig, 5 bisper og drosten og marsken samt de øvrige råder og bedste mænd. Forfatteren af Sjællandske Krønike udelod ved sin afskrivning forordningens afslutning med beseglingslisten, og vi kender derfor kun navnene på de personer, som nævnes i indledningen, men ifølge denne var både tilhængere og modstandere af kongen i den nylig overståede konflikt repræsenterede på danehoffet 1354.

I den bevarede tekst er forordningens indhold delt op i 11 artikler, hvoraf nogle kan betegnes som bestemmelser af forfatningsmæssig karakter³, medens resten har et retsplejeteknisk og strafferetligt indhold⁴.

Det blev på danehoffet bestemt, at grundlaget for retstilstanden skulle være de gamle love og sædvaner fra Valdemar Sejrs og hans efterkommeres tid, og der skulle hvert år til St. Hans holdes et danehof, som det var gammel sædvane. Disse bestemmelser var traditionelle i håndfæstningerne helt tilbage til Erik Glippings fra 1282⁵ og tages vel, fordi de første gang forekom i hans håndfæstning, som udtryk for, at oppositionen mod kongemagten havde sejret.

Det kan dog ikke uden videre tages for givet, at Valdemar Atterdag gennem disse bestemmelser følte sig forpligtet til at ændre sin opfattelse af Danmarks retsgrundlag eller praksis i sin regering. En fyrste var normalt bundet ved den overleverede retsordning gennem aflæggelse af et kongeløfte⁶, og et sådant må vi antage, at Valdemar Atterdag også af lagde ved sin hylding i 1340. Medens denne hylding nævnes i de samtidige krøniker, er der ikke bevaret noget diplom fra den, og der er ikke grundlag for at antage udstedelsen af en håndfæstning.

Til belysning af kongens principielle standpunkt før 1354 har vi derfor kun det såkaldte rettertingssegl, DKS 40, beregnet til brug ved de kongelige retterting. Dette segl har i sigilfeltet påskriften »Ad leges terre«, en klar bekendelse til de gamle retsnormer.

Bestemmelsen om afholdelse af danehof kan ikke have været motive ret med, at kongen ikke havde været i kontakt med befolkningen og især ikke de toneangivende stormandskredse, thi der blev i perioden 1340–54 afholdt en lang række møder, hvori disse var repræsenteret. Der var altså ikke noget reelt behov for daneoffer.

Bestemmelserne står altså ikke i nogen skarp modsætning til Valdemar Atterdags regeringspraksis og retsprincipper. Meningen var nok snar-

3. DD 3, IV, 131, art. 1, 2, 9, 10 og 11.

4. *ibid.* art. 3, 4, 5, 6, 7 og 8.

5. *ibid.* art. 1, 2 og 9.

6. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie s. 315.

rere, at de skulle tjene som et ståsted for oppositionen over for kongen. De stormænd, som havde gjort oprør mod kongen 1351–53, havde da også langt videregående krav, hvis omfang kom frem under det næste oprør⁷. Situationen i 1354 efter udsoningen mellem kongen og de rendsborgske grever tillod bare ikke fremsættelse af krav, som vi kender dem fra håndfæstningerne 1320 og 1326, og oppositionen måtte derfor tage de vagt formulerede bestemmelser, den kunne få. Det var da også om disse bestemmelser, man afholdt et møde i 1357⁸.

Noget nyt i danehof-forordningen 1354 var, at der indførtes 6 ugers landefred i forbindelse med danehof⁹.

Det blev endvidere forbudt kongens embedsmænd at foretage sig noget i strid med forordningens bestemmelser¹⁰. Skulle det alligevel ske, måtte de selv stå til ansvar for deres gerninger, som ikke kunne tilregnes kongen. Denne sanctio-formel er i sig selv ikke påfaldende, og på baggrund af de forhold, der herskede i landet, var den vel også nødvendig, men at kongen på forhånd fralagde sig ansvaret, forekommer overflødigt, da han dels alligevel ville få skylden for sine embedsmænds gerninger og dels i de enkelte tilfælde ville kunne fralægge sig ansvaret. Motivet kan have været et ønske om ikke at få kongens person sat i forbindelse med de ubehageligheder, der påførtes befolkningen af de kongelige embedsmænd under udøvelsen af deres hverv. Bestemmelsen tjente også til at gøre embedsmændene mere afhængige af kongen.

Blandt de øvrige bestemmelser ses to umiddelbart at bunde i den aktuelle situation. På grund af pestens hærgen blev dødsstraffen eftergivet, idet lovovertræderne kun skulle gøre bod over for de forurettede. Desuden blev forbudet mod, at andre end de retmæssige arvinger satte sig i besiddelse af afdøde gejstliges gods, gentaget¹¹.

Fire artikler har særlig interesse, idet de belyser kongemagtens stilling i retsvæsenet i 1350-erne¹². Det blev påbudt, at hvem der havde mistet sine heste, kvæg og andre ejendele, skulle forfølge sagen lovligt for kongen, drosten, justitiaren eller den tilstedeværende kongelige foged. Var derimod en mands hus blevet fjernet og opstillet et andet sted, skulle sagen

7. AD s. 186 f.: »quod Jutti libertatibus paternis sibi per regem modernum in Dannehof nuper permissis cupientes uti ac (frui) . . .«

8. Sjæll. Kr. 1357, AD s. 182.

9. DD 3, IV, 131 art. 10, jfr. dog udgiverens kommentar. Der er i en af teksterne 10 i stedet for 6 uger.

10. *ibid.* art. 11.

11. *ibid.* art. 3 og 7. Det nævnte forbud kendes dog fra valghåndfæstningen 1326 og de kirkelige forordninger fra 1340-erne.

12. *ibid.* art. 4, 5, 6 og 7.

forfølges efter landets love, og blev der ikke gjort bod, skulle både den forurettede og kongen fyldestgøres, stadig efter landets love. Sager om gods og jord skulle forfølges ved tilbørlig rettergang, d. v.s. gennem herreds- og sysselting, landsting, kongens retterting og danehoffet. Endelig bestemtes, at det var forbudt at gæste nogen, gejstlig eller verdslig, mod vedkommendes vilje, og skete det alligevel, havde husherrren lov til med hjælp fra naboerne og kongens foged at jage vedkommende lovovertræder som røver og stimand.

Det kongelige rettertings stilling som tredje instans blev altså fastslået, hvad der kun havde reel betydning, når der blev indkaldt danehof, og det fremgår af forordningen, at det kunne fungere under forsæde både af kongen, drosten og justitiaren. Endvidere omtaler to bestemmelser de kongelige fogeder med henholdsvis dømmende og udøvende myndighed¹³.

Danehof-forordningen og andre kilder fra Valdemar Atterdags tid viser, at det ikke kun var i rettertingsseglet, at kongemagten knyttede sig nær til landets love; det skete også i selve anvendelsen af disse love. Det er et spørgsmål, om ikke stadfæstelsen af denne tilstand, hvilket faktisk skete med de ovennævnte bestemmelser, havde langt større betydning end de vagt udformede løfter, som blev givet af kongemagten. I stormændenes øjne overskyggedes de dog af disse løfter om overholdelse af gamle love og sædvaner og danehof een gang om året.

I 1350-ernes indenrigspolitik er danehofforordningen 1354 at opfatte som et kompromis mellem oppositionens krav om en nedfældelse af den gældende retsordning og kongemagtens ønske om at stå så ubundet som muligt. Det faktum, at der overhovedet blev nedfældet et retsgrundlag, kan udlægges som et nederlag til kongemagten, men i sin udformning fik forordningen kongemagtens stempel, og Valdemar Atterdags fremtrædende rolle understreges af, at en person blandt de tilstedeværende ved udstedelsen bemærkede, at kongen ville være mere sen til at holde, end han havde været til at love¹⁴.

13. Hhv. art. 4 og 7. Et indblik i fogedernes virksomhed giver et kongeligt tingsvidne fra 1353 (DD 3, IV, 39, udstedt 4/7 1353); i en retstrætte om noget jord blev den kongelige foged i Helsingør sendt til herredstinget (i Lyng), hvor han ledede proceduren ved bevisførelsen. De kongelige fogeder spillede altså en vigtig rolle i hele justitsvæsenet, ikke bare som dommere eller politimyndighed, men også ved selve ledelse af tingene, et hverv, som efter loven skulle ligge hos tingene selv.

14. Sjæll. Kr. 1354, AD s. 178.

II.

De mænd, som sammen med Valdemar Atterdag skulle føre danehofforordningen ud i livet kom fra begge lejre i konflikten 1351–53. Med små forandringer var det rådgiverne fra rigssamlingsperioden i 1340-erne. Klaus Limbæk var drost og Palle Jonsen marsk, og herudover er hertugen af Sønderjylland og de danske bisper de kendteste personer fra kongens omgangskreds. I forbindelse med forhandlingerne med Sverige sommeren 1355 finder man også Benedikt Ahlefeldt og Stig Andersen i kongens nærhed, og Niels Bugge sad i det kongelige retterting, da kongen rejste med dette i Jylland i forsommeren 1355¹.

Udenrigspolitisk var de første år efter 1354 rolige, men der herskede dog en form for kold krig mellem Valdemar Atterdag og nabofyrsterne.

Forholdet til Sverige er mest fremtrædende i kilderne. Der var møder både 1354 og 1355, og i 1356 gav Erik Magnussens oprør anledning til yderligere aktivitet. Kilderne giver ingen oplysninger om, hvad disse møder havde på dagsordenen, men det må formodes, at Skåne og de øvrige områder øst for Øresund stod øverst på denne.

Relationerne til Mecklenburg forværredes. I 1354 blev Valdemar Atterdags datter hentet hjem fra Wismar, hvor hun havde opholdt sig som et led i opfyldelsen af Tårnborghaftalen og de øvrige dansk-mecklenburgske aftaler, og det fremgår af en hanseatisk indberetning fra 1356, at der herskede et spændt forhold mellem kongen og Albrecht 2., da de mødtes i Kiel 1356. På dette møde var også de rendsborgske grever til stede, og kongen førte på denne tid forhandlinger både med disse og de jyske stormænd².

I øvrigt havde Valdemar Atterdag i denne periode forbindelse med pavehoffet i Avignon, og man førte med regeringen i Frankrig forhandlinger om dansk deltagelse i hundredeårskrigen³.

Medens der i perioden 1354–57 var fred med udlandet, forekom episoder i selve Danmark.

Således sendte kongen, da han i foråret 1355 var i Jylland, nogle mænd ud for at arrestere ridderen Niels Eriksen Rød af Jerstrup, om hvem det hed, at han havde talt nedsættende om kongen⁴. Da han gjorde modstand mod arrestationen, blev han dræbt. Sandsynligvis lå der mere end nogle nedsættende bemærkninger om kongen bag episoden; fra at være med

1. DD 3, IV, 224, 235, 240 og 271.

2. Sjæll. Kr. 1354, AD s. 178, DD 3, IV, 445.

3. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 179, DD 290–342.

4. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 179.

blandt kongens rådgivere i begyndelsen af 1340-erne svingede Niels Eriksen over og befandt sig i 1353 blandt kongens modstandere⁵. Selv om der havde foreligget et tilfælde af majestætsforbrydelse, kunne kongen ikke lade sine folk foretage en arrestation uden rettergang efter det gældende retsgrundlag i Danmark. Valdemar Atterdag må også have erkendt, at han befandt sig på gyngende grund, idet konflikten blev ordnet ad rettens vej. Der er bevaret en afskrift af et orfejdebrev, udstedt i Næstved den 2. juli 1355 af Niels Eriksens arvinger og disses frænder, ifølge hvilket kongen, hans søn Kristoffer og deres frænder modtog en fuld sone og løfte om, at sagen aldrig i fremtiden skulle blive berørt⁶.

Den anden episode var mere alvorlig. Kongens medarbejder Benedikt Ahlefeldt foretog sommeren 1355 et togt med kongens støtte mod Langeland; foretagendet var mislykkedes, hvis ikke kongen var trådt hjælpende til med flere styrker, hvorefter man erobrede hertugdømmet. Efter fredsslutningen fik hertugen dog dette tilbage. I Sjællandske Krønikes skildring antydes, at der var tale om en privat konflikt⁷, men den havde politiske overtoner. Disse træder frem derved, at kongen fra begyndelsen var indblandet i konflikten og ikke veg tilbage fra at eskalere denne til en regulær krig. Der er i øvrigt indicier for en konflikt mellem kongen og hertugen, idet kongen både nytår 1354–55 og 1355–56 indkaldte den sjællandske leeding til Ribe⁸.

Konflikten afsluttedes i høsten, men nogen nærmere dato kan ikke angives, og indholdet af de aftaler, som afsluttede konflikten heller ikke, ligesom senere aftaler ikke refererer til den⁹.

Episoderne fremtræder isolerede, men der var optræk til større ting i

5. DD 3, IV, 44, art. 6.

6. DD 3, IV, 259. Der findes fra den samme dato en rettertingsafgørelse angående noget gods i Jylland, ifølge hvilken kongen skulle have været til stede på et retterting i Morup, Thisted amt, DD 3, IV, 258: »... coram nobis placito nostro iusticiario«. Det kan heroverfor anføres, at kongens nærværelse i Næstved er den eneste rimelige forklaring på, at orfejdebrevet er udstedt på dette sted, idet de implicerede parter for størstedelen havde hjemme på Fyn og i Jylland, og endvidere støttes kongens tilstedeværelse i Næstved på, at de hanseatiske udsendinge, som ankom til København omkring den 1. juli 1355, vidste, at kongen befandt sig i Næstved og korresponderede med ham i denne by, jfr. DD 3, IV, 271.

7. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 179. Jfr. også Ellen Jørgensens oversættelse i »Valdemar Atterdag« s. 37.

8. Ibid.

9. Kongen holdt retterting i Tranekær den 24. august, medens hertugen holdt i Tønder den 16. september, på hvilket tidspunkt han må have fået sit hertugdømme tilbage, hvis denne del overhovedet havde været erobret af kongen, jfr. DD 3, IV, 287 og 323 samt Sjæll. Kr. 1355, AD s. 179: »... facta est pax falsa et fedus fictum.«

1356. Dette fremgår af den allerede nævnte hanseindberetning til Stralsund, ifølge hvilken ikke blot hertugen af Mecklenburg, men også de rendsborgske grever var i diskussion med kongen under mødet i Kiel¹⁰. Den samme beretning nævner, at kongen skulle mødes med holstenerne og de jyske stormænd på een gang i Kolding, og alt tyder på, at den tidligere koalition mod Valdemar Atterdag, som vi kender den fra årene 1351–53, var ved at gendannes.

At der i 1356 blev basis for en forbindelse mellem den jyske opposition og de udenlandske fyrster har rødder i Valdemar Atterdags indenrigspolitiske virksomhed 1354–56, vel nok den mest udprægede reformperiode af hans regeringstid. Danehof-forordningen fra 1354 var ikke det eneste lovgivningsarbejde, som skete i disse år, tværtimod, men den er den eneste forordning, til hvilken vi har bevaret teksten, hvilket bl. a. skyldes, at den tillagdes særlig betydning som en art håndfæstning; det er formentlig en konsekvens af denne betydning, at forfatteren til Sjællandske Krønike har brugt tid og plads til en ordret afskrift.

Det første mere aktive skridt fra Valdemar Atterdags side, som kilderne giver os underretning om, er hans rejse til Jylland i november 1354. Han havde i den anledning en sammenkomst med de kongelige fogeder i Slagelse, hvor der blev givet mundtlig og skriftlig besked om, hvad der skulle foretages på Sjælland i kongens fravær. Indholdet af denne instruktion kendes ikke¹¹.

Derimod kan det mere detaljeret rekonstrueres, hvad der i 1355 skete på mødet i Vrangstrup nær Ringsted¹². Sjællandske Krønike angiver datoen til den 29. juli; i den såkaldte rostockske sendebudsberetning fra 1355 nævnes det i slutningen, at de hanseatiske privilegiebreve skulle behandles på et møde mellem kongen og hans råd, og dette møde skulle finde sted den 29. juli¹³. Der er altså blevet afholdt et møde i Vrangstrup, hvori deltog kongen, hans råd og de hanseatiske udsendinge. På mødet fandt ifølge Sjællandske Krønike en ændring sted af de gældende bødesatser, således at både selve boden og det beløb, som skulle betales kongen, fordobledes, og det må derfor antages, at kongens rådgivere ved denne lejlighed omfattede en række personer, som også var med i Nyborg ved danehof-forordningens tilblivelse, samt de folk, som i forvejen var impli-

10. DD 3, IV, 445. Der anvendes om hertugens samtale med kongen ordene: »et ipsum monuit pro aliquibus...« hvor »monuit« enten kan betyde »påmindede« (om tidligere aftaler) eller »skældte ud«, og de holstenske grever gjorde det samme.

11. Sjæll. Kr. 1354, AD s. 178.

12. Id. 1355, AD s. 179.

13. DD 3, IV, 271.

ceret i forhandlingerne med hansestæderne¹⁴. At der på denne tid fandt dansk-hanseatiske forhandlinger sted fremgår også af en kvittering, som Lübeck den 29. juli 1355 modtog af kongen på 900 mark lybsk¹⁵.

Senere samme år fandt et nyt møde sted i Vrangstrup¹⁶, hvor man forhandlede om mønten, hvilket muligvis skal sættes i forbindelse med de dansk-hanseatiske forhandlinger 3 måneder tidligere, hvor den danske møntfod havde været på tale¹⁷. I Sjællandske Krønikes beretning om året 1356 omtales en møntforringelse, idet der fandt en overgang sted fra sølv- til kobbermønter¹⁸. Notitsen tyder på, at der fandt en møntudstedelse sted i Danmark, muligvis som et resultat af forhandlingerne i året 1355, men den har ikke antaget noget større omfang, og det er ikke engang sikkert, at kongen var impliceret i denne møntudstedelse¹⁹. Der skete dog faktisk i perioden en møntforringelse, idet de nordeuropæiske mønters sølvværdi forringedes, men nogen overgang fra sølv til kobber lader sig ikke konstatere.

I fortsættelse af omtalen af møntforhandlingerne 1355 beretter Sjællandske Krønike, at kongen pålagde en skat på kvæget, som skulle betales 2 gange om året, i december og februar, og der blev foretaget undersøgelse af, at alle angav deres kvægbestand korrekt; værre end skatten var, at alle fæstere uanset tilhørsforhold skulle yde 14 dages hoveri for kongen både sommer og vinter på egen bekostning. Skildringen i Sjællandske Krønike er ikke helt klar; på den ene side indikerer den, at skattepå-

14. Biskop Bertram af Lübeck, Eggert Krummesse og muligvis Børglumbispen, hertug Erik af Sachsen, Bo Falk og Stig Andersen, som var til stede under disse forhandlinger og under forhandlingerne med den svenske konge, jfr. DD 3, IV, 271.

15. Kvitteringen er udstedt af kongen i Holbæk, DD 3, IV, 277, og besejlet med DKS 37, formentlig kongens personlige segl (om denne kvittering se: Sjöstedt: *Krisen inom det Svensk-Skånska Väldet 1356–1359*, s. 131). Det forekommer ikke sandsynligt, at kongen den samme dag var både i Vrangstrup og Holbæk. Eftersom det på forhånd var bestemt, at der skulle finde et møde sted i Vrangstrup den 29. juli, og hanseaternes forhold skulle behandles på dette møde, må det antages, at kongen var i Vrangstrup den 29. juli. Kvitteringen er enten udstedt på et andet tidspunkt end den 29. juli eller et andet sted.

16. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 180, den 29. oktober.

17. DD 3, IV, 271.

18. Sjæll. Kr. 1356, AD s. 180: »Item noua moneta, scilicet cuprea, succedit argentea, peior meliori«.

19. Jfr. Kirsten Bendixen: *Danmarks mønt* s. 43. De fra Valdemar Atterdags tid bevarede mønter stammer fra mønten i Lund, jfr. DD 3, III, 81, og Roskilde. Dette tyder på, at det kirkelige møntregale blev udnyttet, omend der først efter 1360 sloges danske penge i Lund. Muligvis er også Roskilde-mønten fra de senere år af Valdemar Atterdags regeringstid. Man fandt i det righoldige Kirial-fund fra Djursland ingen danske mønter fra Valdemar Atterdags tid, skønt fundet er dateret til begyndelsen af 1360-erne, jfr. Jørgen Steen Jensen i *Årbog for Randers Amt* 1968, s. 15.

lægget fandt sted på samme møde i Vrangstrup²⁰, hvor man havde forhandlet om mønten, og på den anden side gør den udtrykkelig klart, at skatte- og hoveripålægget kom fra kongen. Sandsynligvis har man forhandlet om begge dele, og kongen satte sin vilje igennem. Denne skat og hoveriet gav formentlig anledning til den utilfredshed, som kan spores hos jyderne i den ovenfor nævnte hanseindberetning maj 1356. Kronens egne fæstere måtte arbejde uden begrænsninger, og det samme var tilfældet med kirkens. I forbindelse med hoveripålægget møder vi krønikens lidt kritiske tone over for kongens fremfaren, som er gennemgående i resten af skildringen frem til 1363.

Kritikken går 1356 næsten over i underfundighed med skildringen af vandmøllerne. Ved en sammenkomst med Roskildebispen og 12 andre abbeder og herremænd bestemte kongen, at der skulle bygges møller, og krøniken skildrer besværlighederne og udgifterne i den anledning, hvorefter det tilføjes: Men dog brød vandet igennem på visse steder. Det var for krønikeforfatteren en nydelse at berette om vandet, der ikke ville rette sig efter kongens vilje²¹.

I teksten til de forordninger, som udstedtes i disse år, må vi regne med, at kongen henviste til sine råder og rigets bedste mænd, således som det skete i teksten til danehof-forordningen 1354. Han har nok forsøgt at undgå, at denne eller hin foranstaltning kom til at fremtræde som et kongeligt diktat. Spørgsmålet er så, i hvor høj grad lod samtiden sig narre? Sjællandske Krønike beretter, at det i 1352 var den af kongen indsatte regering, der udskrev landeskatten, men i 1355 berettes det, at til trods for at der holdtes en sammenkomst mellem kongen og hans rådgivere, ved hvilken man efter al sandsynlighed har forhandlet om skat og hoveri, så var det kongen alene, der pålagde skat og hoveri.

Det er i analysen af danehof-forordningen påpeget, at de kongelige fogeder spillede en vigtig rolle på de lokale ting, idet de medvirkede både i tingenes rettergang og havde den udøvende myndighed. At kongen stræbte efter at udvide sin indflydelse i retsvæsenet kan slutes ud fra den kendsgerning, at det i 1355 ikke var det sjællandske landsting selv, som traditionen bød, men kongen, der udnævnte Jens Madsen til landsdommer²².

20. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 180: »Imposuit eciam tunc tributum, ut post decimas de pecoribus de singulis capitibus utilibus 6 grossis soluerentur duobus terminis Nicolai et purificationis . . .«.

21. Sjæll. Kr. 1356, AD s. 180: »Preualuit tamen uiolencia aque in quibusdam locis«, citatet er fra Ellen Jørgensens Oversættelse.

22. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 180: »Tunc rex Johannem Macher, aduocatum in Kalindburg, constitui rectorem placiti generalis;« Det er formodentlig den samme person, vi møder ved en skødning 21/3 1360, DD 3, V, 296.

Samtidig fandt der en ændring sted af det kongelige rettertingssegl, og udseendet af det nye rettertingssegl tyder på, at ændringen skete som et led i en bevidst politik fra kongens side.

Til og med 1355 havde man anvendt et segl, som kun i en enkelt ting adskilte sig fra Valdemar Atterdags første segl, det såkaldte »junkerse-kret«, nemlig ved påskriften »Ad leges terre«, og fremtrådte som et almindeligt kongese gl bortset fra denne²³. Det nye rettertingssegl, DKS 41 a–b, blev helt anderledes; i stedet for at være rundt blev det skjoldformet og var på den ene side af et kors delt op i 4 felter med hver sin stavelse af kongens navn »Wal-de-ma-rus«, på den anden i 2 felter af en skrå bjælke, i hvilken stod ordene »TYL DANA'LOUGH«. Der fandt altså en heraldisk forenkling sted af rettertingsseglet, kongens navn og titel blev skåret ned til navnet alene, og endelig blev påskriften »Ad leges terre« ændret til folkesproget, altsammen ting, som skulle gøre det lettere for menigmand, når han stiftede bekendtskab med det kongelige retterting, at forstå seglet og dets indhold. Og hvad var så dette indhold? »Leges terre«, landets love, altså i streng forstand de enkelte landsdeles love, som var lig med de fra forfædrene overleverede love, erstattedes af det hidtil ukendte begreb »Danelov«, efter hvilket lovene skulle opfattes som en helhed knyttet til Danmark og ikke til de enkelte landsdele, og samtidig hermed anførtes kongens navn i store, letlæselige bogstaver på seglets anden side; der skulle ikke være nogen tvivl om, at Valdemar Atterdag stod som garant for loven, men vel at mærke ikke nogen bestemt overleveret lov. At man gik bort fra ordene »Ad leges terre«, kan skyldes et ønske om at undertrykke den partikularisme, som kom til udtryk hos de jyske stormænd i deres stadige hængen ved de gamle begreber, som disse ord netop udgjorde en fast bestanddel af, ligesom det også fra kongemagtens side måtte være en fordel at få de gamle, fast indarbejdede begreber erstattet af nye, ikke så klart definerede. Ideen til begrebet »Danelov« stammer formentlig fra benævnelsen på de årlige rigsmøder, »Danehof«; ligesom der var fælles møder for hele riget, skulle der også være en fælles lov²⁴. Før Valdemar Atterdags tid anvendte man om danehof benævnelsen »parlamentum« eller »hoff«. At det ikke var tilfældigt, at det nye rettertingssegl fik et ændret udseende, fremgår af, at der i 1360-erne fremstilledes et nyt rettertingssegl med næsten det samme udseende²⁵. Senere gik korsformen over i rigsseglet. Det er ikke

23. Hhv. DKS 36 og DKS 40.

24. Ordet »Danehof«, se bl. a. DD 3, I, 391, IV, 129 og 131. At ordet ved denne tid var anerkendt som benævnelse for rigsmøderne fremgår af, at det anvendtes i Sjællandske Krønike 1359, AD s. 187.

25. DKS 42 a–b.

utænkeligt, at Dannebrog både i udformning og benævnelse stammer fra denne tid ²⁶, men i øvrigt spillede korset ikke nogen fremtrædende rolle i Valdemar Atterdags segl, idet motivet kun blev anvendt på bagsiden af de 2 rettertingssegel fra 1360-erne; der blev ikke forfærdiget særlige kongesegl med korset som motiv, således som det skete under Erik af Pommern.

Skal man på basis af kilderne fra årene 1354–56 foretage en opsummering af kongens forhold til det danske retsvæsen, må den gå ud på, at kongen dels stræbte efter at få etableret det kongelige retterting som en fast institution i befolkningens bevidsthed, og dernæst, at kongemagten mere udpræget end tidligere knyttede sig til lovene som garant for deres overholdelse, samtidig med at de udøvende funktioner både i retsplejen og i eksekutionen af lovene gled over til de kongelige embedsmænd. Denne udvikling fandt sted, medens Valdemar Atterdag højlydt bekendte sig først til »Leges terre«, senere til »Dancelov«, og det er tvivlsomt, om man i samtiden havde øjnene åbne for den i modsætning til de traditionelle stridsemner, skatter og leding.

Den livlige indenrigspolitiske virksomhed satte sig også spor i tilvæksten af krongods; i ingen anden periode af Valdemar Atterdags regeringstid er så meget gods gået over i kongens hænder.

Hensigten var at styrke kronens økonomi, og godspolitikken blev fra kongens side ført på to måder, dels gennem opkøb af gods og dels gennem inddragelse af gods, som uretmæssigt var kommet bort fra kronen. Mere tilfældige var tilvæksterne til krongodset gennem fredkøb og mageskifter ligesom de transaktioner, der fandt sted i forbindelse med panteindløsningen af forskelligt gods.

En stor del af de godsoverdragelser til Valdemar Atterdag, som fandt sted, lader sig ikke bestemme med sikkerhed, da der i arkivregistraturer kun berettes om selve overdragelsen, og kun undtagelsesvis om anledningen til denne. Det må dog antages på basis af det foreliggende materiale, at kongen ret tidligt i 1340-erne bevidst stræbte efter en udvidelse af krongodset. Således i 1342, da han fik pant i borgen Vilsted ²⁷, og i 1344, da han erhvervede gods i Rynebæk ²⁸; indtil 1350 er der dog sjældent tale om mere end 1–2 belæg pr. år for, at gods er gået over i kongens eje, men herefter stiger antallet af godsoverdragelser til kongen for at kulminere i 1355 og 1356 med henholdsvis 29 og 33 godsoverdragelser.

26. Jfr. *Armoire Gelre* fra midten af det 14. århundrede.

27. DD 3, I, 209.

28. DD 3, II, 106.

Så går antallet brat ned på 1–2 overdragelser pr. år for atter at stige i 1360-erne.

Det gods, hvis erhvervelse vi har kendskab til, arronderedes omkring hovedslottene; således lå det gods, som kan spores gennem Vordingborgske registratur, hovedsagelig i Bårse og Hammer herreder, tættest omkring Næstved, men en del lå også på Stevns. Der fandt også koncentration sted omkring Kalundborg og København, medens der i perioden 1340–60 ikke er spor af kongelige godstilvækster omkring Korsør og Søborg. Hertil kommer spredte tilvækster på Lolland, Falster, Møn, Fyn og i Jylland.

En anden vej end køb var reduktion af krongods²⁹. Dette fandt sted i Jylland 1355³⁰, da der blev nedsat en særlig undersøgelseskommission, hvis medlemmer var drosten Klaus Limbæk, marsken Palle Jonsen, Niels Bugge, Peder Larsen og den faste justitiar, Niels Jensen af Keldebæk³¹, til undersøgelse af spørgsmålet. Herefter måtte den tidligere marsk Erik Nielsen til kongen aflevere gods, som oprindeligt var overdraget af Niels Olufsen til Erik Menved; endvidere overdrog han til kongen en gård, som han havde i pant for 8 mark, og endelig tilskødede han kongen bøndergods, som han havde købt af bønderne i Han herred og Næsbo fjerding, medens han af kongen var betroet myndigheden over disse områder. I samme område var der gårde, som Erik Nielsen ikke havde givet fuld pris for, og som han måtte tilbageskøde de oprindelige ejere og i øvrigt tilskøde kongen de rettigheder, han havde i området; muligvis har man gjort gældende, at der havde været tale om embedsmisbrug. Efter at det var sket, fik han af kongen et brev på, at denne ikke ville gøre flere krav gældende for de nævnte områder³². Erik Nielsen var dog ikke den eneste, som måtte holde for; kongen rejste sag mod sin mangeårige medarbejder Stig Andersen samt væbnerne Jens Ever og Svend Bonde angående en række sogne beliggende i Galtens og Houlbjerg herreder, som de uretmæssigt havde tilvundet sig. Stig Andersen erkendte, at han med liden ret havde siddet inde med 5 sogne i 20 år, og noget lignende gjaldt

29. Reduktion betyder, at krongodset førtes tilbage til kronen efter uretmæssig at være kommet bort fra denne. En del oplysninger vedrørende Valdemar Atterdags godsreduktioner stammer fra en afløsningsopgave til magisterkonferens, udarbejdet af stud. mag. Michael Sterll: *Den danske kronens reduktionspolitik 1340–1375*. Et forsøg på en kritisk revision.

30. Det nævnes hos ældre danske historikere, at Peder Vendelbo allerede i begyndelsen af 1340-erne måtte aflevere gods til kongen, som uretmæssigt var i hans besiddelse, Arup II s. 108 m. fl., men der er ikke overleveret nogen samtidig meddelelse om dette.

31. Peder Larsen afløstes senere af bisp Poul af Århus.

32. DD 3, IV, 235, 241–43.

for hans medsagsøgte; tilegnelsen var altså sket i den kongeløse tid. Sog-
nenes oprindelige tilhørsforhold fremgår ikke af dommen, men kommis-
sionen tildømte efter moden overvejelse kongen alt godset ³³.

Sagerne mellem kongen og Erik Nielsen tyder på, at der på denne rejse
fandt en almindelig gennemgang sted af hele den kongelige embeds-
førelse og af landets forhold i det hele taget.

Sagerne omkring de selvejende bøndergårde, som var blevet lagt ind
under Erik Nielsen, var også led i en anden sammenhæng. Der havde li-
ge siden slutningen af det 13. århundrede været en udvikling i gang, hvor-
ved antallet af selvejere og dermed af skatteydere blev stadig mindre,
idet de gav sig ind under de privilegerede godsejere, herremændene og
kirken; allerede Erik Menved havde forsøgt at bremse denne udvikling
³⁴, som dog i tiden indtil Valdemar Atterdag blot tog yderligere fart; sa-
gerne i 1355 er delvis et forsøg på at modvirke konsekvenserne af denne
udvikling. Som helhed fulgte Valdemar Atterdag og Margrethe dog den
kurs at gøre krongodset så stort som muligt, medens selvejerne måtte kla-
re sig, så godt de kunne. Det var karakteristisk for situationen, at forfat-
teren til Sjællandske Krønike end ikke omtaler selvejerbønderne, da han
i sin beskrivelse af året 1355 opregner de byrder, der af kongen blev på-
lagt befolkningen; han omtaler fæstere i almindelighed, kongens og kir-
kens i særdeleshed, men ikke selvejerbønderne.

Ved en samlet analyse af kongens virksomhed i perioden 1354–56 er
den mest betydningsfulde faktor stormændenes opfattelse af denne virk-
somhed og dens overensstemmelse med det gældende retsgrundlag, hvil-
ket i den omhandlede periode først og fremmest var danehof-forordnin-
gen fra 1354.

Set fra et stormandssynspunkt var det vel endda kun de forfatnings-
mæssige bestemmelser, der havde interesse, d. v. s. bestemmelserne ved-
rørende de gamle love og forordninger og afholdelsen af danehof hvert
år ved St. Hans. Danehof-bestemmelsens reelle betydning må have væ-
ret beskeden; kongens kontakt med stormændene var så alsidig, i hvert
fald når han rejste i Jylland, at der næppe har kunnet rejses nogen væg-
tig opinion til fordel for afholdelse af danehof endsige anvendelse af be-
stemmelsen i et principielt opgør med kongen. Først da uoverensstemmel-
serne var åbenbare, begyndte man at tale om møder i stil med danehof-
fer.

Vurderingen går herefter alene ud på at bedømme, hvorvidt stormæn-

33. DD 3, IV, 240.

34. Rigsloven 1304 art. 5, DD 2, V, 310.

dene mente, at Valdemar Atterdags politik var i overensstemmelse med den gamle retsordning, som der henvises til i danehof-forordningen fra 1354, og hvorvidt der i denne politik var muligheder for gnidninger.

Ser vi på den virksomhed, kilderne beretter om, er der nuancer i den betydning, kongens reformarbejde i perioden 1354–56 havde for stormændene. I en møntreform var der således næppe og i vandmølleforordningen kun ringe mulighed for interessenmodsatning, og medens det er svært at vurdere betydningen af bødesatsernes fordobling, så er der ingen positive indicier for, at man opfattede retsvæsenets integrering i kongemagten som noget skadeligt. Det kan tænkes, at der i den kongelige godspolitik var mulighed for opståen af modsætningsforhold mellem enkeltpersoner og kongen, men stormænd som Stig Andersen og Niels Bugge m. fl. tog ikke standpunkt i oprøret 1357–60 ud fra godspolitikken. Derimod er det helt oplagt, at kravene om ekstraskatter og arbejdspræstationer kunne vække modstand, så meget mere som de gik ud over både privilegerede og upriviligerede jordejere. De ytringer, som senere faldt, og som refereres af Sjællandske Krønike, tyder da også på, at disse krav havde stor betydning for forholdet mellem kongen og stormændene i årene 1356–57.

Til denne rent konkrete strid om skatter og arbejdspræstationer kommer imidlertid et forhold af mere u håndgribelig natur, Valdemar Atterdags kraftige udøvelse af sin kongemagt. Symptomer på denne kraftige udøvelse er episoderne med Niels Eriksen Rød af Jerstrup og Hertug Valdemar i 1355 samt omtalen af, at der blev udbudt leding to gange i perioden 1354–56; endvidere beretter Sjællandske Krønike i skildringen af kongens rejse i Jylland 1355, at kongen »tugtede manges havesyge og sørgede for, at umyndiges arv, der ved vold eller uret var bleven dem berøvet og kommen myndige mænd i hænde, vendte tilbage til de rette ejere«³⁵.

Selv om nogle af disse episoder kan skyldes et ønske hos Valdemar Atterdag om »at beskikke sit hus« efter oprøret 1351–53, så var den væsentligste faktor ønsket hos kongen om at vinde og beholde det politiske initiativ over for en eventuel indenlandsk opposition. Der kan nok have været grund til eftertanke og uro hos tilhængerne af regimen politicum.

35. Ellen Jørgensens oversættelse af Sjæll. Kr. 1355, AD s. 179. Jfr. DD 3, IV, 224, 227, 233 og 345.

III.

I begyndelsen af 1357 gik der rygter om utilfredshed i Jylland, og kongen reagerede med at gøre forberedelser til at forsvare de kongelige borge; der bragtes mandskab og forsyninger inden for murene, og alt, hvad der befandt sig i de kongelige ladegårde, blev også bragt ind på selve borgene¹. Foreløbig skete der dog ikke mere, og i begyndelsen af februar 1357 holdtes der mellem kongen og lederne af de jyske stormænd forhandlinger, hvor man aftalte et rigsmøde i Kalundborg ved midfaste. Herefter gik enhver til sit, idet kongen dog fortsatte forberedelserne til den storm, der var under opsejling.

Kilderne omtaler herefter ikke mere det aftalte rigsmøde; derimod fandt der et møde sted mellem kongen og 6 bisper i Kalundborg den 25. marts; dette var ikke noget rigsmøde, men der var alligevel en vis mening i, at kongen forhandlede med bisperne, idet disse havde spillet en fremtrædende rolle ved danehof-forordningens udformning i 1354 og hørte med til kongens rådgivere, ligesom alle politiske synspunkter var repræsenteret blandt biskopperne.

Det siges direkte i Sjællandske Krønike, at det var danehof-forordningen, man forhandlede om, idet kongen og bisperne skulle undersøge, hvad der kunne gøres for at skaffe forordningens bestemmelser bedre overholdt; krøniken meddeler dog intet om, hvilke bestemmelser der ikke var blevet overholdt, eller hvem, der ikke havde overholdt dem. Selv om kun bisperne var til stede, er der ingen grund til at antage, at det var de kirkelige bestemmelser, der stod i centrum; tværtimod tyder handlingsforløbet indtil dette tidspunkt på, at det var forordningens grundlæggende principper og deres fortolkning², der gav anledning til de gnidninger mellem kongen og de jyske stormænd, som førte frem til Kalundborg-mødet med bisperne; dette bekræftes, hvis man tager oppositionens synspunkter, således som de kommer til udtryk i Sjællandske Krønikes beretning for 1359, med i bedømmelsen, idet det her direkte siges, at årsagen til den oprørske holdning hos stormændene lå i, at man opfattede kongen som en tyrann³, og man byggede bl. a. denne opfattelse på, at han overtrådte danehof-forordningens bestemmelser om de gamle sædvaner. Der pukkedes på fædrenes friheder, som man nyligt havde fået med danehof-forordningen 1354⁴.

1. Sjæll. Kr. 1357, AD s. 181.

2. Art. 1–2: De gamle love og sædvaner skulle overholdes.

3. Man skal dog være opmærksom på, at ordvalget i denne beretning snarere stammer fra forfatteren til Sjællandske Krønike end fra de jyske stormænd.

4. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 186 f., »libertatibus paternis«.

Hvad der gemte sig under ordene »libertatibus paternis« må bl. a. have været indholdet af håndfæstningerne fra 1320 og 1326 for ikke at nævne Erik Glippings håndfæstning. Adskillige enkeltbestemmelser fra de ældre håndfæstninger var fremme under Valdemar Atterdag, navnlig dem, der angik kirken, men ellers havde kongen kun givet forholdsvis vagt afgrænsede løfter, og der var overhovedet ikke tale om de indskrænkninger for kongemagten, som fandtes i håndfæstningerne. At man fra oppositionens side havde en opfattelse svarende til disse håndfæstninger, fremgår af, at man i 1376 udformede Olufs håndfæstning med forbillede i de ældre.

Der er imidlertid på grundlag af det foreliggende kildemateriale ingen tvivl om, at denne overbevisning i perioden 1354–56 var i strid med de reelle politiske forhold, og når den politiske opposition alligevel opretholdt sin opfattelse af danehof-forordningens bestemmelse om de gamle love og friheder, nemlig at de skulle lovfæste tilstanden fra 1320-erne, så blev situationen skærpet af, at kongen udnyttede de politiske konjunkturer til en ekspansion af kongemagten, og han måtte nødvendigvis have en opfattelse af danehof-forordningen og dens ånd, der satte helt andre grænser for magtforholdet mellem kongen og aristokratiet.

Der må have været afstand mellem oppositionens og kongens synspunkter i Kalundborg marts 1357; bisperne kan dog have indtaget en nuanceret holdning, idet Roskilde- og Børglumbispen stod kongen nær⁵, medens bisp Peder af Ribe befandt sig nær oppositionen⁶; Niels af Odense indtog en neutral stilling⁷, og han og Peder af Ribe var i slutningen af 1358 med til forhandlingerne mellem Niels Bugge m. fl. på den ene side og kongen og hans rådgivere på den anden, muligvis som mæglere; der er ingen holdepunkter for at antage, at de åbenlyst var kongens modstandere 1357–60⁸. Der eksisterer ingen indicier til den politiske holdning hos de to sidste biskopper.

Noget positivt kom der ikke ud af dette møde ifølge Sjællandske Krønike, som nærmest mener, at danehof-forordningen efter forhandlings-

5. At Roskildebispen Henrik Gertson havde et godt forhold til kongen fremgår bl. a. af, at han udførte tillidshverv for denne i Nordtyskland sommeren 1359, jfr. DD 3, V 221–22. Børglumbispen var blevet valgt gennem kongens indflydelse, jfr. Sjæll. Kr. 1354, AD s. 178, og det nævnes udtrykkeligt, at kongen og han havde et godt forhold til hinanden.

6. Et indicium for dette er, at han trods sin tilstedeværelse ikke nævnes blandt kongens medlovere i Ribe-aftalerne fra januar 1360, DD 3, V, 289–90.

7. Han havde kontakt med kongen og hertug Kristoffer angående privilegier til den lollandske gejstlighed i slutningen af 1359, jfr. DD 3, V, 282.

8. Sjæll. Kr. 1358, AD s. 185. At de to bisper ikke åbenlyst var mod kongen, indiceres af, at de holdt jul 1358 på Tårnborg, der var en kongelig fæstning.

sammenbruddet var berøvet sin retskraft⁹. Det dårlige forhandlingsresultat medførte dog ikke noget åbent brud mellem kongen og de jyske stormænd, for efter en sammenkomst med sine nærmeste rådgivere i Roskilde, hvorunder han bl. a. udstedte en forordning angående ulvejagt¹⁰, foretog Valdemar Atterdag i regeringsøjemed en rejse til Jylland, hvorunder det kongelige retterting fungerede; ved hjælp af to rettertingsafgørelser kan man nogenlunde placere tiden for Jyllandsrejsen, idet der findes een overleveret i original fra Randers den 6. juli, af hvilken det ganske vist ikke fremgår, at kongen var nærværende, og en anden gennem en registratur; den sidste fandt sted den 16. august og drejede sig om noget gods beliggende i Jylland, og kongen var nærværende ved rettertingsafgørelsen¹¹; stedet nævnes ganske vist ikke, men rettertinget holdtes sandsynligvis i Jylland, som kongen herefter ikke forlod før midten af august. I Sjællandske Krønikes referat af rejsen hedder det, at kongen »tynger store og små med forskellige pålæg«¹², hvilket kan forstås således, at han gjorde krav gældende vedrørende skat og hoveri.

Resultatet lod heller ikke vente på sig. Valdemar Atterdag blev på een gang uvenner med hertug Valdemar, de holstenske grever og de jyske stormænd. Der var dog andre spændingsårsager end disse rent indrepolitiske forhold, ældre mellemværender var ikke blevet endeligt afgjorte, og det er uopklaret, hvorledes Valdemar Atterdag var kommet i besiddelse af borgen Tønder. Efter kongens afrejse planlagde man en opstand, og aftalen fra Doberan¹³ mellem Erik Magnussen og de holstenske grever Henrik, Klaus og Adolf om et forbund mod Valdemar Atterdag m. fl. skal formentlig ses som et led i disse forberedelser.

Herefter gik man til aktion, og de kongelige fæstninger Tønder, Randers og Odense faldt, medens Brobjerg blev belejret; dette skete i tiden fra den 6. september til den 10. november¹⁴.

Kongen reagerede i første omgang på dette med at kaste sin mangeårige medarbejder, ridder Peder Larsen, den uheldige høvedsmand for borgen Randers, en række af hans slægtninge og andre i fængsel, medens deres gods blev inddraget og deres len givet til andre. Dernæst førte han den 10. november en styrke over til Fyn og foretog et angreb på de styrker, der belejrede Brobjerg; resultatet blev et totalt nederlag for kongens modstandere, som delvis bestod af holstenske styrker, og kongen kvitte-

9. AD s. 182: »Sed licet ante parum obseruabantur, postea de illis nulla fuit cura«.

10. Sjæll. Kr. 1357, AD s. 182.

11. DD 3, V, 49 og 55.

12. Ellen Jørgensen: Valdemar Atterdag, s. 43.

13. DD 3, V, 61–2.

14. Sjæll. Kr. 1357, AD s. 182.

rede for brandskatningen af Odense med plyndring på den grevelige del af Fyn. Herefter drog han tilbage til Sjælland og foretog en opgørelse med de kongelige fogeder, afskedigede dem, der havde gjort sig skyldige i lovovertrædelser, og satte nye i deres sted. Samtidig fortsatte hans bygningsvirksomhed, og det krævede hoveri hvilede tungt på befolkningen. Selv i juletiden lå kongen ikke stille, men sendte forstærkninger til Jylland og Fyn ¹⁵.

Et led i offensiven mod Valdemar Atterdag var også de rendsborgske grevers togt mod Frisland, hvor kongens interesser dog med et vist held varetoges af stalleren Valdemar Sappi ¹⁶.

I begyndelsen af 1358 trak det op til åben konflikt med Erik Magnusen og hertugen af Mecklenburg, og kongen indkaldte flere gange i løbet af vinteren og foråret ledingen, samtidig med at han samlede forsyninger ¹⁷. Det blev pålagt byerne at udbedre deres befæstninger eller lave dem der, hvor de ikke allerede eksisterede, hvilket man ikke var så begejstret for i byerne ¹⁸.

Da alt dette var gennemført, slog kongen til mod hertugen af Sønderjylland. Ledingen var tilsagt til den 8. april, og kongen lagde vejen over Nyborg, hvor han tog slottets besætning med, og i stedet efterlod man folk fra den sjællandske leding ¹⁹, fra Nyborg sejlede kongen til Lange-land, hvor Tranekær faldt efter 14 dages belejring, altså ca. 1. maj. Efter et mislykket forsøg på at erobre Hindsgavl og plyndringer i omegnen af denne borg vendte kongen tilbage til Sjælland, hvor styrkerne blev kompletteret op, og der blev samlet flere forsyninger til borgene, ligesom deres fæstningsværker blev udbedret. Herefter gik kongen i begyndelsen af juni til angreb på Als, og både Nordborg og Sønderborg måtte overgives; der blev dog sluttet en aftale mellem kongen og hertuginde Richardis, ifølge hvilken hun fik lov til at beholde Als, når den pålagte skat var betalt, og hertugen måtte under visse forudsætninger være til stede, men øen måtte ikke blot tjene til base for operationer mod Valdemar Atterdag ²⁰.

Der fandt i fortsættelse af denne aftale forhandlinger sted mellem kongen og hertug Valdemar, men de strandede; ifølge Sjællandske Krø-

15. Ibid.

16. DD 3, V 91 og 199.

17. Sjæll. Kr. 1358, AD s. 183. Der var leding den 21/1, 11/2 og 8/4.

18. Sjæll. Kr. loc. cit., jfr. Valdemar Atterdags privilegium for Aalborg-Hasseris, DD 3, I, 255 art. 14.

19. Opholdet i Nyborg fandt sandsynligvis sted o. den 15. april. fra hvilken dato der er bevaret en kongelig rettertingsdom, DD 3, V, 118.

20. DD 3, V, 132, udstedt 19/6.

nike var det på grund af indblanding fra en af kongens rådgivere, om hvilke krønikens forfatter i øvrigt ikke havde nogen høj mening i denne periode.

Valdemar Atterdag må ved denne tid have haft rådighed over betydelige pengemidler. Ikke blot var han i stand til at indløse noget gods på Lolland²¹, men han betalte også i midten af juli måned en skadeserstatning på 4411 mark lybsk til fordeling blandt udplyndrede købmænd i Lübeck²².

Efter forhandlingerne med hertug Valdemar drog kongen på et plyndringstog i egnene syd for Als og afsluttede det med erobringen af Femern, som var forlenet til grev Johan af Plön. I midten af august vendte kongen tilbage til Sjælland²³; han måtte forberede sig på en konflikt med Mecklenburg, idet hertug Albrekt 2. var gået i land i Skåne og forberedte en invasion på Sjælland. Denne invasion fik dog ikke noget større omfang, hvis den overhovedet blev til noget²⁴. Udgangen på det hele blev, at der fandt forhandlinger sted mellem Valdemar Atterdag og hertugen af Mecklenburg angående deres mellemværende, og man nåede frem til en aftale vedrørende fangerne, medens en endelig opgørelse først blev foretaget i august 1360²⁵; endvidere enedes man om, at hertug Barnim 4. af Pommern-Wolgast skulle mægle mellem kongen og de holstenske grever, hvilket også skete, først i Helsingborg og senere i Stralsund, fra hvilken by der er bevaret to forslag til mægling²⁶. Det første mæglingsforslag indeholdt kun regler for fangernes løsladelse og den umiddelbare afslutning af stridighederne og blev forkastet af de holstenske grever; det næste omfattede også en genoprettelse af status quo, for-

21. DD 3, V, 143. Det fremgår af denne kvittering, at borgen Bygholm ved Horsens den 28/7 1358 enten var i kongens eller Benedikt Ahlefeldts besiddelse; det er ikke utænkeligt, at Benedikt Ahlefeldt havde den i pant, ligesom han havde Aalholm, jfr. DD 3, V, 267, for 2.000 mark, og senere fik alt krongodset på Lolland for 3.000 mark sølv, jfr. DD 3, V, 286. Udvekslingen af disse pengesummer mellem ham og kongen tyder på, at han i disse år var kongens kreditor. Han havde dog ikke noget samlet landområde i pant. Det var ved denne tid han købte Hagenskov for 3.000 mark sølv, jfr. DD 3, V, 394.

22. DD 3, V, 138.

23. Sjæll. Kr. 1358, AD s. 184. Tilbagekomst 15/8.

24. Forfatteren til Sjællandske Krønike mener ikke, at invasionen blev til noget, men der findes regnskaber fra en mecklenburgsk ridder, Otto v. Dewitz, som viser, at der fandt en landgang sted, jfr. DD 3, V, 168. Det fremgår af de samme regnskaber, at landgangen dog ikke fik noget større omfang, idet man ikke havde fået våben og rustninger i land fra skibene, da disse gik i drift i Øresund.

25. DD 3, V, 163 og 352.

26. DD 3, V, 162–63.

mentlig på basis af forliget fra Vindinge Å, og desuden forskellige detaljer. Det nævnes udtrykkeligt i det andet mæglingsforslag, at den sønderjyske hertug ikke var omfattet af forliget, idet han havde holdt sig uden for forhandlingerne; forklaringen på dette er vel forhandlingerne efter kongens erobring af Als, som var endt uden resultat, hvorfor der ikke i slutningen af oktober var stemning for nye forhandlinger. De jyske stormænd nævnes heller ikke i mæglingsforslagene, som dog heller ikke omtaler andre af grevernes eller kongens hjælpere, og de har ikke været omfattet af dem. Da der kun er tale om forberedende aftaler, og der senere skulle udfærdiges endelige breve om sonen, kan det ikke udelukkes, at de jyske stormænd på dette tidspunkt ville være kommet ind i aftalerne.

Af størst indenrigspolitisk betydning var, at det på mødet i Stralsund aftaltes, at kongen skulle mødes med de jyske stormænd i Nyborg; formentlig skulle dette finde sted kort tid efter Stralsund-mødet ²⁷.

Herefter vendte Valdemar Atterdag tilbage til Sjælland og sendte hertug Kristoffer sammen med nogle af sine rådgivere til mødet i Nyborg. Alle endelige aftaler var dog forbeholdt kongen, og da man ikke kunne komme nogen vegne i Nyborg, aftaltes et møde mellem kongen selv og jyderne, idet nogle af disse fik lejde til Slagelse, der skulle være mødested. Repræsentanter for jyderne var Niels Bugge, Peder Andersen og Uffe Stigsen, og sammen med disse ankom bisperne Niels af Odense og Peder af Ribe til Slagelse.

Mødet endte dog resultatløst, ifølge Sjællandske Krønike fordi kongens vilkår var uantagelige for jyderne; Valdemar Atterdag mente måske, at han med Stralsund-mæglingen bag sig og en særaftale med Mecklenburg stod så stærkt, at oppositionen måtte give sig ²⁸.

Efter mødet rejste kongen til Roskilde, medens de to bisper rejste vestpå og fejrede jul på Tårnborgh; jyderne, der kun havde 8 dages lejde, rejste videre mod Jylland, men blev dræbt i Middelfart af ukendte personer. Kongen blev beskyldt for at stå bag disse drab, men det var, hvis man går ud fra Sjællandske Krønike, ikke alment accepteret, at han var den skyldige, og Knud Bugge lod sig i hvert fald overbevise om, at kongen ikke havde noget med drabet på hans fader at gøre, og udstedte et orfejdebreve om dette ²⁹. Derimod lod Stig Andersen sig ikke overbevise, og drabet på sønnen angives af Sjællandske Krønike som den direkte årsag til, at han undsagde kongen, idet der dog også angives at have været

27. Sjæll. Kr. 1358, AD s. 185.

28. Sjöstedt op. cit. s. 156.

29. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 186 og DD 3, V, 269.

andre årsager til denne handling ³⁰. Kongen inddrog så meget af hans gods, som han kunne lægge hånd på, men Bjørnholm forblev på Stig Andersens hænder ³¹.

Den første halvdel af 1359 prægedes af Valdemar Atterdags indblanding i de svenske forhold og hans forgæves forsøg på at tilbagevinde landsdelene øst for Øresund ³².

Samtidig med dette beklagede greverne Johan og Adolf af Plön sig over, at aftalen fra Stralsund ikke var blevet opfyldt fra kongens side angående Femern, som de skulle have haft tilbage, og der fandt i Boizenburg et møde sted mellem kongens modspillere fra Stralsund, d. v. s. hertugen af Mecklenburg og de holstenske grever ³³, hvor man formentlig har rådslået om situationen. Nogen tid herefter åbnedes fjendtlighederne mod kongen, idet man faldt over hans skibe og tilbageerobrede Femern ³⁴; muligvis var dette medvirkende til Valdemar Atterdags tilbagetrækning fra Sverige ³⁵.

Der fandt endvidere i denne periode forhandlinger sted mellem kongen og oprørerne, som dog ikke kan tidsfæstes nøjere ³⁶. Knud Bugge som sluttede fred med kongen og gennem forhandlingerne om drabet på faderen kan være kommet i nærmere forbindelse med denne, fik vidtgående fuldmagter til at arrangere forhandlinger mellem kongen og oprørerne, og der fandt da også en udveksling sted af synspunkter, hvor oprørerne erklærede sig villige til at yde mere end deres fædre i skat og ledning; Sjællandske Krønike giver her en noget kryptisk forklaring på forhandlingssammenbruddet ³⁷, hvilket formentlig skyldes forfatterens ønske om, således som det tidligere i krøniken er sket ³⁸, at fritage kongen for ansvaret for sammenbruddet og i stedet lægge dette på hans rådgivere ³⁹. Samtidig hermed motiveres oprørernes holdning med, at de pludselig så, hvorledes kongen regerede over sjællænderne og lod dem gøre hoveri af den groveste art, idet navnlig kirkens fæstere blev udnyttet;

30. Om disse andre årsager kan man kun gætte. Muligvis sympatiserede han med den politiske opposition i Jylland, som hans søn jo var medlem af.

31. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 158.

32. Id. s. 185 f.

33. Schleswig-Holsteinsche Regesten und Urkunden, bd. 4 s. 806, jfr. Sjöstedt op. cit. s. 158.

34. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 186.

35. Sjöstedt op. cit. s. 158 f.

36. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 186 f.

37. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 187: »Sed emuli regis, pacis que inimici semper, qui regem a bono peruerterunt, resistere«.

38. I forbindelse med forhandlingerne med hertug Valdemar 1358.

39. Der kan næppe være ment andre med »emuli regis«. Oprørerne havde jo netop tilkendegivet deres fredsvilje gennem indrømmelser.

denne sidste passus bevirker, at man får mistanke om, at det i højere grad er krønikens forfatter, der på dette sted vil beklage kirkens lod, end det er jyderne, der opdagede, hvordan kongen egentlig var. Det har de sandsynligvis været klar over gennem flere år, så meget mere som det var disse ting, der fremkaldte konflikten i 1357.

Efter dette forhandlingssammenbrud tog kongen initiativet til et nyt væbnet opgør med de jyske stormænd, idet han i begyndelsen af september sendte forstærkninger til belejringen af Randers, som var faldet i oprørernes hænder; foretagendet mislykkedes dog, idet de belejrede gennem et udfald fik ophævet belejringen, og de kongelige styrker gik i stedet for i gang med en belejring af Katholm. Kongen kom selv til med flere styrker i slutningen af september, både Katholm, Estrup og Klausholm blev erobret, og de to første brændt af ⁴⁰. Da kongen muligvis under indtryk af begivenhederne i Sverige ⁴¹ vendte tilbage til Sjælland, blev de nævnte borge tilbageerobret af oprørerne ⁴². At Valdemar Atterdag ikke havde tænkt sig at være passiv indiceres bl. a. af hans inddragelse af kirketienden ⁴³, hvilket formentlig skete som et led i forberedelserne til toget mod Skåne.

Herefter er det uklart, hvad der skete, idet Sjællandske Krønike dels ganske åbenbart har et hul i sin beretning og dels skifter karakter, idet krøniken fra den meget detaljerede og malende fortællemåde vender tilbage til den mere knappe stil fra 1340-erne; der har muligvis fundet et forfatterskifte sted, hvilket måske også forklarer, at notitsen om Kristoffers overtagelse af hertugdømmet Lolland er blevet anbragt i 1360, skønt han allerede i november 1359 tituleredes »Hertug af Lolland« ⁴⁴; foretager man en sammentrækning af begivenhederne, som de er skildret i Sjællandske Krønike, fremtræder rustningsforberedelserne i begyndelsen af 1360 også mere i fortsættelse af kongens hjemkomst fra Jylland og hans beslaglæggelse af kirketienden. At krøniken på dette sted dog direkte er mangelfuld fremgår af, at den hverken omtaler fredsforhandlingerne i foråret 1360 eller mødet i maj måned i Kalundborg, da håndfæstningen udstedtes.

40. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 187, hhv. 8/9 og 29/9.

41. Jfr. Sjöstedt op. cit. s. 48 om begivenhederne i Sverige på denne tid. Jfr. endvidere DD 3, V, 243.

42. Valdemar Atterdags tilbagetog fra Jylland kan altså dels være dikteret af ønsket om indblanding i de endnu ikke i begyndelsen af november afklarede svenske forhold og dels af nødvendigheden af at træffe modforholdsregler mod en svensk-mecklenburgsk offensiv. Jfr. DD 3, V, 246–47 og Sjöstedt op. cit. s. 52 note 2.

43. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 187.

44. DD 3, V, 262. Overtagelsen fandt muligvis sted i forbindelse med opgørelsen med Johan og Hartvig Hummersbüttel om Ravnsborg.

De forligsforhandlinger, der med Knud Bugge som nøglefigur fandt sted i 1359, ser først ud til at have båret frugt i begyndelsen af 1360. I Ribe sluttedes den 8. februar en aftale af Knud Bugge på kongens vegne og Klaus Limbæk på de holstenske grevers, ifølge hvilken der skulle finde forhandling sted i Kolding den 22. marts mellem kongen og greverne personligt ⁴⁵; grundlaget for forliget skulle være Stralsundaftalen ⁴⁶, og der sluttedes endvidere aftale om sikringsforanstaltninger til gennemførelsen af aftalen, ligesom reglerne for løsladelse af fanger fastlagdes. Endelig aftaltes en voldgiftsordning, ifølge hvilken Børglumbispen, Erland Kalv og Knud Bugge sammen med tre holstenske riddere fik fuldmagt til som opmænd at afgøre striden, hvis ikke det aftalte forhandlingsarrangement skulle fungere. Der var 20 garantier for, at Valdemar Atterdag ville overholde aftalen, og man finder bl. a. navnene på Børglum-bispen, Knud Bugge, Erland Kalv og Valdemar Sappi ⁴⁷.

En lignende aftale kom i stand angående forholdet mellem Valdemar Atterdag og Magnus Eriksen med de samme personer som forhandlere ⁴⁸.

Der var i Ribe lagt op til, at den endelige aftale mellem kongen og de rendsborgske grever skulle ske efter de i Vindinge-Å-forliget indeholdte retningslinier. Dette er formentlig også sket, idet man først efter 1365 kan konstatere overgangen af de resterende rendsborgske panter fra greverne til kongen ⁴⁹; nogen endelig aftale er ikke bevaret fra foråret 1360, men det lader til, at man i stedet for Kolding valgte Fænø Kalv til forhandlingssted ⁵⁰.

Nogen endelig aftale med Magnus Eriksen fra tiden inden invasionen 1360 er ikke bevaret, og det kan ikke afgøres, hvorvidt den i Ribe indgåede aftale fik praktisk betydning.

Mecklenburg var tilsyneladende ikke indblandet i forhandlingerne i Ribe, men kom først overens med Valdemar Atterdag efter erobringen af Skåne ⁵¹.

45. DD 3, V, 289.

46. Den 2. mægling, foretaget af hertug Barnim 4. af Pommern-Wolgast, DD 3, V, 163.

47. Biskoppen i Ribe var ikke med, hvilket kan skyldes hans stilling under oprøret, jfr. note 6 ovf.

48. DD 3, V, 290.

49. Jfr. Kolding-aftalen 7/7 1365, ifølge hvilken Fyn med omliggende øer stadig er pantsat.

50. Dette fremgår af den dansk-mecklenburgske aftale fra sommeren 1360, DD 3, V, 352, og endvidere refereres både i Kolding-aftalen fra 1365 og Flensborg-aftalen fra 1373, SHRU vol. 4 s. 900 f., til Fænø Kalv-aftalen som det gældende retsgrundlag. Øen er beliggende, hvor Kolding Fjord munder ud i Lillebælt, et centralt sted i forhold til parternes territorielle besiddelser.

51. DD 3, V, 352.

Den omstændighed, at den endelige aftale mellem kongen og de rendsborgske grever ikke er bevaret, er sandsynligvis også forklaringen på, at man ikke med sikkerhed ved, hvordan forholdet mellem kongen og de jyske stormænd blev ordnet, så man kunne komme overens om rigsmødet i Kalundborg i maj måned. Sammenholder vi, hvad der er overleveret om begivenhederne i 1360 med, hvad der findes vedrørende forliget ved Vindinge Å og Flensborg-aftalen 1373, er der dog basis for en hypotese om begivenhedsforløbet i 1360. Udgangspositionen var i alle tre tilfælde, at kongen stod over for de rendsborgske grever og et indenlandsk oprør foretaget af de jyske stormænd mere eller mindre i samarbejde med greverne.

Det første skridt i denne procedure har været afslutningen af en våbenstilstand, og en sådan kan påvises i 1353⁵², delvis i 1358–60 med Stralsund-aftalen⁵³, som dog ikke blev overholdt, og muligvis også i 1372–73⁵⁴. Man finder i disse aftaler ikke direkte nogen omtale af de jyske stormænd, bortset fra, at der i 1353 tales om grevernes »hjælpere«, som skulle omfattes af forliget.

Herefter er der blevet sluttet aftale om fangernes frigivelse og den videre forhandlingsprocedure. I 1353 havde kongens repræsentanter fuldmagt til at indgå den endelige fredsaftale på dette stadium, således at det eneste, som kongen forbeholdt sig selv, var den nye pantsætningsaftale vedrørende Fyn⁵⁵; de jyske stormænd, der havde gjort oprør mod kongen, fik her deres forhold ordnet i aftalen mellem kongens og grevernes repræsentanter, idet de mere eller mindre gled ind som grevernes hjælpere⁵⁶. I 1360 udgjordes dette stadium af Ribe-aftalen, som ordnede forholdene vedrørende fangerne og fastlagde Stralsundaftalen som fredsgrundlag, men i øvrigt overlod den endelige fredsaftale til kongens forhandling med de rendsborgske grever.

Havde man bevaret den endelige aftale, som blev indgået på Fænø Kalv, ville vilkårene for de jyske stormænd have fremgået deraf, om end der næppe havde stået noget om relationerne mellem disse og kongen. Dette viser en bemærkning i Flensborg-freden, hvori der refereres til den sone »som blev dagtinget og fuldført på Fænø Kalv og i Kalundborg«⁵⁷;

52. DD 3, IV, 36.

53. DD 3, IV, 163.

54. Flensborg-freden, SHRU loc. cit.

55. DD 3, IV, 44–46.

56. DD 3, IV, 44 art. 5.

57. SHRU loc. cit.: »Vortmeer umb de Juten und umb de ere, de der holstenheren hulpre sint de schollen ene ghanze stede sone hebben mit dem konynge, als de sone lut, de to Fenøkalf unde to Kaldingerborch deghedynghet unde vullentoghen

hvis man læser »Kaldingerborch« som »Kalundborg«, fremkommer der et ensartet mønster for begivenhedsforløbet 1353–54 og 1360, idet henholdsvis danehof-forordningen⁵⁸ og håndfæstningen 1360⁵⁹ kommer til at figurere, ikke som fredsslutninger mellem konge og opposition, men som det grundlag, på hvilket man er enedes om at genoprette freden, efter at der på et forudgående rigsmøde har fundet en indenrigspolitisk storvask sted⁶⁰.

Antagelsen af de jyske stormænd i fredsforhandlingerne som indbefattet i grevernes hjælpere eller formelt sidestillet med disse støttes af, at det i februar 1360 var Klaus Limbæk, der optrådte på de rendsborgske grevers vegne; han fungerede også som mellemlid fra disse til de øvrige jyske stormænd, og den endelige aftale fra Fænø Kalv blev indgået af ham og den forhenværende marsk Palle Jonsen⁶¹; ved denne lejlighed aftalte man formentlig også, at der skulle finde et rigsmøde sted, efter at jyderne havde modtaget passende garantier af kongen⁶².

IV.

Kilderne til det politiske begivenhedsforløb i foråret 1360 er ikke mange, men det er sikkert, at der blev afholdt et rigsmøde, og hovedkilden til dette er Valdemar Atterdags »Landefred« eller, som den herefter skal benævnes »håndfæstning«¹.

Den er bevaret i to originale udfærdigelser på pergament med ganske få verbale varianter i teksten. Begge udfærdigelser er tilsyneladende beregnet på at skulle besegles af de i beseglingslisten nævnte 74 personer, idet de er forsynede med 74 huller til anbringelse af seglsnore. Kun en mindre del af seglene er bevaret; på A-udfærdigelsen er i dag 18 og på B-udfærdigelsen 23 segl. Den i beseglingslisten angivne rækkefølge på beseglerne er overholdt i begge udfærdigelser, bortset fra at B-udfærdigelsens

wart. ...« Ordet »Kaldingerborch« kan dog også hentyde til Kolding, evt. forliget 1365, men bemærkningen kan i så tilfælde kun gå på grevernes hjælpere, da der ikke i Koldingaftalen siges noget udtrykkeligt om jydernes stilling, hvilket skyldes, at de jo ikke i 1365 havde været i konflikt med Valdemar Atterdag.

58. DD 3, V., 325.

59. DD 3, IV, 131.

60. I 1354 et danehof, i 1360 nok i praksis, men ikke formelt, et danehof, idet tid og sted ved denne lejlighed afveg fra, hvad der traditionelt havde været fastsat, nemlig Nyborg ved St. Hans.

61. Denne nævnes i Flensborg-fredens beretning om begivenhederne i 1360 udtrykkelig blandt jyderne og sidestilles med Klaus Limbæk.

62. Om relationerne mellem kongen og hertug Valdemar i tiden fra Stralsund-mæglingen til Kalundborg-mødet vides intet.

1. DD 3, V, 325 A-F.

nr. 44, Jens Pedersen Markmand, hvis segl er bevaret, ikke er nævnt i beseglingslisten; undersøger man, hvorvidt de eksisterende segls placering i hullerne til seglsnorene stemmer overens med beseglingslisten, viser det sig, at der i A-udfærdigelsen er en afvigelse, idet Niels Jensen af Keldebæks segl sidder som nr. 36, hvor det efter listen skulle være nr. 55, og i B-udfærdigelsen er det samme segl anbragt som nr. 54. Påfaldende er endvidere, at seglene fra de seks bisper, hvis tilstedeværelse er belagt fra anden side², alle er bevarede på nær et, fra hvilket snoren rester. Betragter man alene de 20 første beseglere, viser det sig, at der kun i to tilfælde ikke er spor af noget segl, og det må derfor antages, at i hvert fald de 20 i beseglingslisten førstnævnte faktisk har sat deres segl under håndfæstningens to udfærdigelser. Det samme gælder Niels Jensen af Keldebæk, kongens justitiar, hvis segl er bevaret under begge udfærdigelser. Efter nr. 20 er der kun bevaret segl under B-udfærdigelsen³. Når der på A-udfærdigelsen kun findes et segl efter nr. 20, og dette ene segl, der tilhører en kongen nærtstående person, er anbragt 20 pladser længere fremme, end det skulle efter beseglingslisten, så det kan skyldes, at beseglingen på de to udfærdigelser var forskellig, således at A kun besegledes af de mest fremtrædende personer, medens B blev beseglet af de tilstedeværende, hvilket ikke er ensbetydende med, at alle de i beseglingslisten nævnte personer var til stede; Jens Pedersen Markmands segl tyder således på, at man fyldte op, hvor der manglede nogen. At man eventuelt senere skulle have foretaget de manglende beseglinger blev forhindret af de påfølgende politiske begivenheder.

Foruden de to originale diplomer (A, B) er bevaret tre ret overensstemmende afskrifter (C, D, E).

Hvorvidt C stammer fra A, B eller en tredje udfærdigelse, lader sig ikke med sikkerhed afgøre; den stammer i sin nuværende form fra en vidisse taget i Roskilde 1365⁴; den mulighed kan foreligge, at et udkast og evt. også en gyldig udfærdigelse af håndfæstningen endte i Roskilde via det kongelige kancelli, blandt hvis personale Roskildekirken uden tvivl var rigt repræsenteret.

Om D og E skal kun bemærkes, at de indeholder enkelte realvarianter, som dog i betragtning af, at de ikke forekommer i nogen af de originale udfærdigelser, må lades ude af betragtning i forbindelse med situationen 1360.

2. DD 3, V, 323–24.

3. Der er bevaret 8 segl, og yderligere 2 er aftegnet hos Langebek, jfr. kommentaren til DD 3, V, 325.

4. Ibid.

Disse tekster, først og fremmest de to originaludfærdigelser, har i den hidtidige historieskrivning været altafgørende for bedømmelsen af situationen 1360 og forholdet mellem Valdemar Atterdag og hans undersåtter. Der er imidlertid som nævnt i indledningen fremkommet endnu en tekst til håndfæstningen 1360, nemlig den såkaldte F-tekst, og den afviger i sin form og sit indhold så meget fra de hidtil kendte tekster, at en særlig analyse bliver nødvendig af denne tekst, og endvidere at der muligvis kan gives et mere nuanceret billede af den politiske situation i 1360, end det hidtil har været tilfældet.

F-teksten er bevaret gennem et håndskrift udarbejdet i 1465 til brug for bispen og kapitlet i Roskilde. Foruden denne indeholder håndskriftet teksten til nogle landskabslove⁵ og Erik Glippings og Olufs håndfæstninger. Nogle af afvigelserne mellem AB og F lader sig forklare ud fra ydre forhold, således ortografiske ændringer og beskæringen af navnelisten i corroboratio, hvilket passer med slutningen af en side i manuskriptet⁶.

Selve teksten indledes med en protokol, hvorefter følger narratio; i denne berettes, at Valdemar Atterdag og hertug Kristoffer for at råde bod på trængslerne, som har hærget Danmark, har afholdt et møde i Kalundborg med hertugen af Sønderjylland, hans søn og andre. Det er værd at bemærke, at det udtrykkeligt siges, at det er kongen, som afholder mødet, og endvidere at trængslerne har været ved »indtil nu«⁷, hvorfor mødet i Kalundborg altså må kunne betragtes som en afslutning på disse trængsler.

Derfor kan man dog ikke anse håndfæstningen for at være en fredsslutning eller i hvert fald kun i overført betydning, idet den ikke udtrykkelig er fastslået som en sådan; det ville for kongen have betydet, at han anerkendte oppositionens ret til at gøre oprør, hvis håndfæstningen var en fredsslutning, og noget sådant er der overhovedet ikke tale om. Det kan derimod formuleres på den måde, at håndfæstningen angiver retningslinierne for forholdet mellem konge og folk efter stridighedernes afslutning⁸.

Den første dispositive artikel er et løfte fra Valdemar Atterdag og hertug Kristoffer om, at de vil overholde alle de nedennævnte bestemmelser, som derefter følger fordelt på 13 artikler. Teksten afsluttes med en beseglingsformular, som dog afbrydes midt i listen over beseglerne.

5. Danmarks Gamle Landskabslove I s. LII og V s. XI.

6. C 54 fra det kgl. bibliotek i Stockholm.

7. Oversættelse i Danmarks Riges Breve, i teksten »hucusque«.

8. Den principielle debat om retten til at opsig kongen troskab og gøre modstand mod »rex tyrannus« forbigås i tavshed.

Indholdet er følgende:

1. Det danske rige, både det nuværende område og hvad der erhverves i fremtiden, skal frit nyde sine gamle love og rettigheder, således som man siden kong Valdemars tid mest fordelagtigt har været vant til det. Dette indhold findes i næsten alle håndfæstninger og forordninger siden Erik Glipping. Der er små variationer m. h. t. de gældende sædvaner, således står det i danehof-forordningen fra 1354, at disse går tilbage til Arilds tid, medens de i 1360 går tilbage til Valdemar (Sejrs) tid. Bestemmelsen er så lidt som den tilsvarende i 1354 nogen rettesnor for kongens politik, da hans forhold overhovedet ikke berøres.

2. – 3. I artikel 2 lover kongen og hertug Kristoffer at respektere de sønderjyske hertugers rettigheder, og i artikel 3 lover de sønderjyske hertuger at respektere deres undersåtters rettigheder, ligesom disse skal respektere hertugernes rettigheder. Det forekommer mærkeligt, at en til riget hørende landsdel specielt nævnes i en håndfæstning; artikel 2 må opfattes som en aftale mellem den danske kongefamilie og de sønderjyske hertuger, ifølge hvilken disse får tilsagn om, at deres rettigheder skal blive respekteret i fremtiden af de danske konger; man kan måske endda sige, at den betegner en fredsslutning mellem kongen og hertugen, selv om den ikke rummer de mange detaljer, som fredsslutningerne ellers gjorde. Artikel 3 er en håndfæstning i håndfæstningen, og den indeholder endda det gensidighedsforhold, som vi kender fra de originale udfærdigelser (AB).

4. En stadfæstelse af biskoppernes rettigheder. For at opnå denne skal biskopperne besegle håndfæstningen i dens helhed, hvilket er en betingelse, vi ikke kender fra tidligere håndfæstninger. Hvorfra stammer dette krav?

Beseglingskravet er udformet i disse ord: »Et huiusmodi handfestning cum sigillis suis approbare debeant«, og derefter følger: »Si eis gaudere voluerit cum aliis ratificabit et sigillabit«; udgiverne af *Diplomatarium Danicum* har ment at burde indsætte »aliis episcoporum non presens« mellem »Si« og »eis«, en tilføjelse som ikke er nødvendig. Det må antages, at artiklens udformning har været genstand for forhandling, og så kan det tænkes, at der simpelthen er tale om et forslag til en anden udformning af beseglingskravet. De to forslag bliver da: »Og denne håndfæstning skal de godkende med deres segl« og »Hvis han vil nyde godt af dem (i. e. bestemmelserne i håndfæstningen) skal han sammen med de andre (bisper) godkende og besegle dem«. Sammenligner vi med

den tilsvarende bestemmelse i AB⁹, har man her anvendt den sidste formulering. Mod tilføjelsen kan desuden indvendes, at vi har belæg for de seks biskoppers tilstedeværelse i Kalundborg, d. v. s. at kun Slesvig-bispen manglede, og man skal så motivere indskuddet med, at der i bestemmelsen var tænkt på ærkebiskoppen i Lund, hvad der stemmer dårligt med F-tekstens øvrige indhold. Der er ikke her, som i AB, noget der direkte leder tanken hen på Skånes snarlige generhvervelse.

Sætter vi beseglingsbestemmelsen i forbindelse med den politiske situation i Danmark op til foråret 1360, er det klart, at det for oppositionen ville være en fordel at kunne samle alle bisperne bag kravet om respekt for deres rettigheder og især for en håndfæstning i dens helhed, som var rettet mod kongen; F-teksten er en sådan, hvis vi betragter den isoleret, og man kunne i 1360 ikke uden videre regne med, at bl. a. Roskilde- og Børglumbispen ville gå med til en håndfæstning, som politisk havde brod mod kongen. Det er i denne bestemmelse, at F-teksten bryder af, og fra at være verbalt overensstemmende med AB-teksterne bliver den radikalt afvigende, og den mulighed er plausibel, at F-teksten har været et forhandlingsgrundlag, i hvilket man så er kommet til artikel 4, hvorefter man ikke har kunnet blive enige om resten. Herefter har man så påbegyndt udarbejdelsen af en ny håndfæstning, idet man har anvendt de elementer i F, som man har været enige om. Resultatet af denne ombehandling kan være AB.

5. – 6. Heri stadfæstes rettigheder for hele den øvrige gejstlighed og befolkningen i det hele taget. Der er en nuanceforskel, idet man for gejstligheden taler om »iuribus et libertatibus«, men for befolkningen i øvrigt kun om »iuribus«. Den præcisering, som kan siges at have fundet sted i sammenligning med tilsvarende bestemmelser i danehof-forordningen 1354, består i, at stænderne opregnes enkeltvis til en vis grænse, og medens der for kirken tales om både rettigheder og friheder, bliver der for den øvrige befolkning kun tale om »de gamle rettigheder«. Man har stadig ikke præciseret de rettigheder, man vil have respekteret af kongen.

7. Ingen må fængsles, medmindre vedkommende er taget på fersk gerning, eller dømt efter loven; overtrædelser straffes efter loven. Dette forbud går langt tilbage i rigslovgivningen og håndfæstningerne. Sammenligner man med de nærmest foregående bestemmelser fra 1320 og 1326 er der tale om en mildning, som må siges at være til fordel for kongen og

9. AB art. I, 5.

embedsmændene, idet overtrædelse nu kun straffes efter loven og ikke med automatisk fredløshed. Når denne bestemmelse ikke findes i danehof-forordningen fra 1354 hænger det sammen med hele denne forordnings vage og ubestemte karakter m. h. t. forholdet mellem kongen og folket; nogen skarp tilkendegivelse af mistillid til kongemagten var der ikke plads til; kun embedsmændene kunne rammes¹⁰. I 1360 var der aktuel baggrund for en bestemmelse af denne karakter. Der kan således henvises til affæren i 1355, da Niels Eriksen af Jerstrup blev dræbt¹¹, og Peder Larsen og hans frænders fængsling i 1357 under oprørernes fremmarsch i Jylland. Bestemmelsen er et af de træk i F-teksten, som klarest leder tanken hen på den politiske opposition¹².

8. Det bestemmes, at der skal være straf for rov, brandstiftelse og ulovlig tilfangetagelse. Der fastsættes ikke nogen strafferamme for disse forseelser, og det er ikke utænkeligt, at bestemmelsen tog sigte på de hærgninger af landet, som havde fundet sted under de nylig overståede stridigheder, og som man kan have ønsket at få gjort strafbare¹³. Ved en sådan klassificering af forseelser blev der også åbnet mulighed for at rejse erstatningssag.

9. Der skal hvert år holdes danehof i Nyborg med 14 dages lejde før og efter. Dette er en af de oftest forekommende bestemmelser i håndfæstninger og rigslovgivning. Den her anvendte udformning er med små modifikationer overtaget fra 1354-forordningen.

10. Det forbydes at anvende magt for at fremtvinge en bestemt afgørelse i rettertingssager. Bestemmelsen kan efter sin ordlyd tjene til beskyttelse af de små i samfundet, men den kan naturligvis også være motiveret af det kongelige rettertings virksomhed i midten af 1350-erne, hvor enkelte stormænd kan have følt sig udsat for misbrug af den kongelige magt.

11. Der fastsættes straf for injurier fremsat i kongens nærværelse og ved forskellige andre lejligheder, således under møder på tingene.

12. Et påbud om, at kongen og hans fogeder skal følge landskabslovene

10. DD 3, IV, 131 art. 11.

11. Sjæll. Kr. 1355, AD s. 179, DD 3, IV, 259.

12. Jfr. Arups kommentar til bestemmelsens udeladelse i 1354, Arups Danmarkshistorie II s. 105.

13. I 1359 brændte kongen flere jyske herregårde af.

i deres domsafsigelser og ikke lade sig lede af gunstforhold eller lignende. Sker det, skal den skyldige straffes, og hvis nogen forfølger en sådan uret ad rettens vej, skal de ikke lide under kongens uvilje af den grund. Vi ser af denne bestemmelse, at udover kongen havde også hans fogeder og embedsmænd domsmyndighed, og at man i samtiden betragtede dette som noget normalt. Den første bestemmelse af denne art kan eftervises i 1304 i Erik Menveds rigslov, da fogederne fik påbud om at dømme efter lovene, og der fastsattes sanktion for ikke at gøre dette. I 1360 er det ikke blot fogederne, men også kongen selv, der får dette påbud. Ifølge håndfæstningerne fra 1320 og 1326 måtte kongen heller ikke nære uvilje mod nogen, som forfulgte en sket uret, men medens det ligger i formuleringen, at der i 1360 var tale om egentlige retssager, så havde der i 1320 og 1326 snarere været tale om en form for legalisering af den politiske opposition mod kongemagten.

13. Kongens beskyttelse af en række svagt stillede befolkningsgrupper påbydes. Bestemmelsen er kendt fra ældre germansk lovgivning under benævnelsen »mundeburdium«, men medens det i ældre tid var fyrsten alene, som skulle garantere beskyttelsen, så var det i 1360 også de øvrige besejlere af håndfæstningen. Artiklen er i øvrigt den eneste, som alle forpligtede sig til at overholde. Det var ellers kongen og hans søn, der skulle overholde håndfæstningen, og så biskopperne, der skulle besejle, hvis de ville nyde godt af bestemmelserne og have deres privilegier stadfæstede.

F-teksten minder i sin udformning meget om danchof-forordningen fra 1354, og den er ligesom hin holdt i generelle vendinger om forholdet mellem kongemagten og undersåtterne, især i henseende til, hvad kongen måtte forlange af ydelser, og hvad der forekommer af indskrænkninger i kongens magtbeføjelser, således som vi kender det fra udformningen af valghåndfæstningerne 1320 og 1326. Denne vaghed i udformningen, i modsætning til hvad der var tilfældet i de nævnte håndfæstninger, skal dog ikke forlede os til at tro, at man i 1360 havde glemt indholdet af de gamle håndfæstninger, men situationen i årene omkring 1360 tillod ikke de krav, som man havde stillet Valdemar Atterdags fader og svoger overfor. Betydningsfuldt er i denne forbindelse særlig, at man ikke havde kunnet gøre det traditionelle trumfkort, kongevalget, gældende overfor Valdemar Atterdag.

En hel del af F-tekstens bestemmelser kan eftervises i ældre rigslovgivning, og det er også derfor, man kan tillægge nogle af dem en vis opposi-

tionel mening, f. eks. indskærpelsen af de gejstlige privilegier og forbudet mod vilkårlige fængslinger¹⁴. De udpræget oppositionelle bestemmelser i F-teksten behøver heller ikke at være forsøg på at ændre formerne for kongemagtens udøvelse, men kan betragtes som tilkendegivelser fra den politiske opposition, der udtrykte sin utilfredshed med kongens styre i de foregående år. Ser vi bort fra disse bestemmelsers antikongelige tendens, ligger skærpelsen i F-teksten, sammenholdt med danehof-forordningen 1354, først og fremmest i, at der udspecificeres en lang række befolkningsgrupper, hvis privilegier skal respekteres¹⁵.

Der var, hvis vi går ud fra Sjællandske Krønike, også en vis baggrund for denne indskærpelse i kongens regering i slutningen af 1350-erne. Herudfra er det klart, at der med befolkningens friheder først og fremmest mentes regler, privilegier og sædvaner m. h. t. skatteopkrævning og udskrivning af nye skatter. Man ville i 1360 minde kongen om disse ting og forlange dem respekteret. Udskrivningen af ekstraskatter og hoveri og den deraf følgende udvidelse af de traditionelle skattebyrder havde været et hovedstridspunkt mellem kongen og de jyske stormænd¹⁶. F-teksten nævner ingen steder skatterne ved navn, men de var underforstået i adskillige bestemmelser.

Allerede ud fra indholdet er det en nærliggende tanke, at den politiske opposition var toneangivende, da F-teksten blev til, men for med større sikkerhed at bedømme det politiske begivenhedsforløb i Kalundborg maj 1360 må F-teksten også sammenholdes med AB-teksterne, som efter hele deres bevarede form og udstyr blev det endelige resultat af mødet.

Sammenholder man F-teksten med AB-teksterne, er der overensstemmelse på to væsentlige punkter. Der er for det første den allerede omtalte fuldstændige verbaloverensstemmelse, som går fra begyndelsen til henholdsvis F-tekstens artikel 3 og AB-teksternes artikel 3, og som også kan findes fragmentarisk i de efterfølgende artikler. Dernæst den omstændighed, at samtlige bestemmelser i F-teksten i mere eller mindre ændret form går igen i AB-teksterne, og de går igen i den samme rækkefølge.

Det er dog i højere grad forskelle end ligheder, der falder i øjnene, når man sammenligner F med AB. Væsentligst er forskellen i disposition og

14. Danehof-bestemmelsen og bestemmelserne om de gamle love og sædvaner kan ikke afgjort siges at være udtryk for politisk opposition overfor Valdemar Atterdag, eftersom han selv fremhævede tilknytningen mellem kongemagten og disse begreber.

15. DD 3, IV, 131 art. 1-2.

16. Sjæll. Kr. 1359, AD s. 186 f.

opbygning. Hvor F har 13 artikler ud i eet og derefter afslutning, er AB i to dele, som hver indeholder 11 artikler med bestemmelser, den første del henvendt til kongen og hertug Kristoffer, den anden del henvendt til hele den danske befolkning bestående af hertuger, riddere, væbnere, biskopper m. fl..

Dette element af gensidighed mellem kongemagt og undersåtter har gjort håndfæstningen af 1360 til noget særligt i dansk historie, men der kan påvises en række paralleller fra udlandet, således Tyskland og Sverige¹⁷, ligesom det kan påpeges, at der ligger et gensidighedsmoment i F-tekstens to sønderjyske artikler.

En del af F-tekstens indhold genfindes uændret eller med betydningsløse ændringer i AB-teksterne. Det er bestemmelserne vedrørende de gamle love, Sønderjylland, de gejstlige institutioners friheder, den øvrige befolknings friheder, forbudet mod magtanvendelse i retssager, injurier i kongens nærværelse og beskyttelsen af de svage i samfundet¹⁸. Af disse skal kongen i AB overholde de fem førstnævnte, medens undersåtterne skal overholde de tre sidstnævnte. Bestemmelsen om bispens rettigheder varierer, idet løftet om friheder er i een artikel, medens kravet om besegling kommer i den følgende¹⁹, og det samme gælder forbudet mod vilkårlige fængslinger, i hvilket sanktionsbestemmelsen ikke er med i AB²⁰. Bestemmelsen har i AB ingen skarphed mod kongen, og begge de nævnte bestemmelser er kommet med blandt de kongelige løfter i AB.

Danehof-bestemmelsen suppleres i AB. Både kongen og folket afgiver løfte om danehoffets afholdelse, men i befolkningens løfte er lejdebestemmelsen præciseret, og det slås fast, at overtrædelser er hjemfaldne til strafforfølgning af kongen og hans embedsmænd ifølge landets love, og befolkningen lover at medvirke hertil²¹.

Der er mellem F og AB meget betydningsfulde forskelle i indholdet af to bestemmelser. I F-tekstens artikel 12 pålægges det kongen og hans embedsmænd i deres domspraksis at rette sig efter landets love, og det bestemmes, at der skal rejses sag med krav om straf i tilfælde af uretfærdigheder, ligesom enhver, der forfølger en sådan sag, ikke skal lide under uvilje fra kongens side. Dette er en udpræget mistillidserklæring til kongemagten, idet det faktisk insinueres, at sådanne uretfærdigheder er begået. I AB er denne bestemmelse fordelt på to artikler, som begge står

17. Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati s. 222. DD 3, I, 50–51.

18. Artiklerne 1, 2, 3, 5, 6, 10, 11 og 13.

19. F art. 4, AB art. I, 4–5.

20. F art. 7, AB art. I, 9.

21. F art. 9, AB art. I, 10 og II, 5.

blandt folkets løfter ²². I den første bestemmes, at hvis kongen og hans embedsmænd for en forseelse dømmes efter loven, så må det ikke regnes dem til last, en udformning med tendens stik modsat F-teksten. Først i den følgende artikel åbnes der mulighed for at påklage uretfærdige afgørelser – vel at mærke, hvis det sker med rette. Tendensen i AB er klart pro-kongelig, idet det i den første artikel insinueres, at befolkningen nærer modvilje mod de kongelige domsafgørelser, selv om de er retfærdige, og i den anden, at man med urette har påklaget de kongelige afgørelser.

Størst forskel er der i F-tekstens bestemmelse vedrørende rov, brandstiftelse og ulovlig fængsling. I F er præget af bestemmelsen neutralt, men i AB indgår den i en større bestemmelse, som dels indskærper overholdelsen af alle håndfæstningens bestemmelser, men endvidere i Danmark forbyder anstiftelse af plyndring eller brand og foretagelse af fængslinger, samt at nogen »med råd eller i dåd fører udenlandske herrer og mænd ind i riget, som på nogen måde kan være Danmarks rige til skade og fordærv« ²³. Hentydningen til de nylig overståede stridigheder, under hvilke de holstenske grever i samarbejde med de jyske stormænd havde hærget kongens besiddelser, kan næppe være tydeligere. Sanktionen er også hårdere i AB, for medens det i F bestemmes, at straf skal ske efter landskabslovene ²⁴, så fastsætter bestemmelsen i AB, at man ved overtrædelse af bestemmelsen, pågribelse på fersk gerning eller lovlig domfældelse skal miste »fred, gods og liv« ²⁵. Bestemmelsen giver sin administrator vide beføjelser, og den er yderligere anbragt blandt de af folket afgivne løfter. Den kan tænkes anvendt i 1373, da kongen gjorde op med de jyske stormænd og disse måtte genopbygge de kongelige slotte.

Allerede fordelingen og udformningen af disse bestemmelser i AB er en klar fordel for kongemagten, idet de kongelige løfter har en meget mere generel karakter end folkets, men der er i AB endvidere en række bestemmelser, som ikke findes i F-teksten.

Blandt de kongelige løfter er indsat en bestemmelse om, at de lande, som i fremtiden erhverves til Danmark, skal besegle håndfæstningen sammen med kongen, hvis de vil nyde godt af håndfæstningen. Ingen har formentlig, hverken i 1360 eller senere, været i tvivl om, at der her blev hentydet til en snarlig generhvervelse af Skåne og de øvrige landsdele øst for Øresund, som var i svensk besiddelse ²⁶.

22. F art. 12 og AB art. II, 8 og II, 9.

23. Citeret efter Danmarks Riges Breve.

24. »legibus terre«.

25. Citeret efter Danmarks Riges Breve, i teksten: »pace. bonis. priuabitur atque uita«.

26. AB art. I, 6.

I folkets løfter er først indsat en bestemmelse om, at enhver af de i beseglingslisten omtalte, der ønsker at kunne påberåbe sig håndfæstningens bestemmelser, skal besegle denne²⁷. Det må i denne forbindelse erindres, at disse personer ikke blot skal nyde godt af håndfæstningens bestemmelser, men de skal også til en vis grad garantere for gennemførelsen af disse. At en lang række personer udover kongen besegler en håndfæstning er ikke nyt i 1360, men beseglingskravet er nyt, muligvis inspireret af forhandlingerne omkring kravet om bispernes besegling. Man opnåede, hvis ellers bestemmelsen blev gennemført, at håndfæstningen ville blive garanteret af repræsentanter for både kongemagt og opposition i Danmark. I F-teksten skal disse personer garantere for kongens løfter, eller rettere, at han har afgivet dem, medens de i AB kommer til at stå som medudstedere og garanter for folkets løfter overfor kongen og hermed i særlig grad forpligtede.

Der fastsættes endvidere i AB straf for enhver, som »i nævneværdig grad« forser sig mod kongen, hans søn og kronen²⁸. Hermed er den forkætrede majestætsforbrydelse fra Erik Glippings tid dukket op igen, endnu et tegn på ABs pro-kongelige tendens. I modsætning til tidligere bestemmes det dog, at »leges terre« skal være straffegrundlaget, et tegn på mådehold fra kongemagts side.

Der er i AB en bestemmelse, som forbyder voldgæsteri. Den er udformet efter samme retningslinier som den tilsvarende bestemmelse i danehof-forordningen 1354²⁹, og den havde aktuel baggrund, idet vi kender andre kongelige forbud mod voldgæsteri fra denne tid³⁰.

Vi finder i AB endelig et løfte fra alle de i beseglingslisten anførte personer, om at de vil medvirke til, at kongen og hans søn kan nyde deres rettigheder. Hermed er gensidighedsэлементet understreget, og respekten for de kongelige rettigheder er noget nyt i dansk rigslovgivning, medens den kan påvises i Sverige på et tidligere tidspunkt³¹.

V.

Når vi skal undersøge forholdet mellem AB og F kan een ting umiddelbart slås fast, og det er, at AB blev den endelige udfærdigelse. Vi har af AB bevaret to udfærdigelser på pergament med hængende segl fra i

27. AB art. II, 1.

28. AB art. II, 3.

29. 1354 art. 7, 1360 art. II, 4.

30. DD 3, V, 212.

31. DD 3, I, 50–51 og Sveriges Traktater vol. II s. 346.

hvert fald en del af de i beseglingslisten anførte. Disse må med sikkerhed kunne antages at have deltaget i Kalundborg-mødet, og denne kreds var ledende i udformningen af Danmarks politik omkring 1360, hvad enten det skete i opposition mod eller i samarbejde med kongemagten. Det er usandsynligt, at denne kreds på den samme dag, 24. maj 1360, udstedte en anden håndfæstning med en anden opbygning og stik modsat tendens, nemlig F-teksten. Det omvendte er lige så usandsynligt, nemlig at man først udstedte F i retsgyldig form og derefter udarbejdede og udstedte AB. Kun een af de to tekster kan være endelig udfærdiget og beseglet, og eftersom vi har bevaret AB i den endelige og beseglede udformning, må det være den. F har aldrig været endelig udfærdiget og beseglet.

Herefter kan flere muligheder diskuteres.

F som en korruperet afskrift af AB. Den er bevaret i en kodex, C 54 fra det kongelige bibliotek i Stockholm, som også indeholder afskrifter af danske landskabslove og andre håndfæstninger¹. Der er for dette indholds vedkommende tale om få realvarianter i forhold til andre tekster af samme indhold, og det må derfor være rimeligt at antage, at F i 1465 er blevet kopieret i god overensstemmelse med forlægget, herunder bortset fra ortografiske ændringer og beskæringen af navnelisten, der kan begrundes med ydre forhold. Der kan tænkes den mulighed, at kopisten i 1465 anvendte et allerede korruperet forlæg, men to ting taler imod, at F er fremkommet via eller som en korruperet afskrift af AB; hvis korrupsion skyldes tilfældigt sjusk under en afskrivning, skulle afvigelserne mellem AB og F være jævnt fordelt over F, men der er verbal overensstemmelse fra begyndelsen og indtil artikel I,4 i AB. En bevidst korrupsion af AB til fordel for en af de privilegerede stænder i Danmark foretaget mellem 1360 og 1465 forekommer ikke sandsynlig, da der dels mangler indre logik i afvigelserne mellem AB og F, og det dels ville have været mere hensigtsmæssigt at anvende Olufs håndfæstning fra 1375. Det må altså anses for overvejende sandsynligt, at F er blevet til i snæver tilknytning til begivenhederne i 1360, og det vil endvidere medføre, at F-teksten må være blevet til inden udfærdigelsen af AB, da det ikke har tjent noget formål at påbegynde udarbejdelsen af en ny håndfæstning kort tid efter, at man har udfærdiget og beseglet AB-teksten.

Der er så den mulighed, at F har været anvendt som et koncept under udarbejdelsen af AB og er blevet opstillet i denne forbindelse, men på grund af den modsatte tendens og den stærkt afvigende disposition må denne mulighed anses for udelukket.

1. Danmarks Gamle Landskabslove vol I s. LH og vol. V s. XI.

Endelig foreligger den mulighed, at F skulle være udkastet til en håndfæstning beregnet på udstedelse i 1360, men uden forbindelse med AB. Hvis vi forestiller os, at man i 1360 i stedet for AB havde udstedt F, ville indtrykket af parallellitet mellem begivenhedsforløbet 1353–54 og 1359–60 være blevet væsentligt forstærket; det er tidligere påpeget, at der i det faktiske begivenhedsforløb er visse ligheder, og F-teksten har i sit forfatningsmæssige indhold stor lighed med danehof-forordningen fra 1354; der er den samme vage karakter i afgrænsningen af kongemagtens beføjelser, faktisk er der kun en enkelt væsentlig ændring, og man må antage, at forfatterne af F har foretaget en magtpolitisk afvejning af situationen i 1360, hvorunder de er gået ud fra deres erfaringer i 1353–54 og danehof-forordningen fra 1354. Resultatet er blevet en tekst, som frembyder store ligheder med danehof-forordningen, men som også afviger fra den på to væsentlige punkter. F-teksten har en decideret anti-kongelig tendens, hvor danehof-forordningen var neutral eller pro-kongelig, og den blev aldrig endelig udfærdiget eller besejlet.

Betrakter vi situationen i 1360 kan den politiske balance mellem kongemagt og opposition aflæses af mødets endelige resultat, AB-teksten, og slutter man ud fra dennes indhold, er det klart, at kongen ikke ville have deltaget i udarbejdelsen af en håndfæstning som F eller have besejlet en sådan. Det må imidlertid også på basis af den indholdsmæssige analyse og diskussionen af forholdet mellem F og AB anses for sandsynligt, at F har været anvendt under udarbejdelsen af AB.

Skal der derfor opstilles en hypotese om handlingsforløbet omkring Kalundborgmødet i 1360, må den gå ud på, at den politiske opposition inden mødet med kongen udarbejdede sit eget forslag til en håndfæstning, nemlig F; ved denne udformning spillede erfaringerne fra 1353–54 og udformningen af danehof-forordningen 1354 afgørende ind. At oppositionen i dette udkast anførte både dato og besejlere er ikke utænkeligt. Mødet var formentlig aftalt i forvejen, hvorved datoen lå fast, og kredsen af besejlere ville være forudbestemt til at udgøres af de politisk ledende personer i Danmark; af denne grund var der intet til hinder for, at man i AB overtog besejlingslisten fra F. Den politiske oppositions forslag blev, udover erfaringerne fra 1354, også udformet under indtryk af begivenhederne i 1359–60; man var, hvilket jo også fremgår af Sjællandske Krønike, ikke utilbøjelig til indrømmelser, og F-teksten fik derfor et efter oppositionens under oprøret hævdede opfattelse moderat indhold, men blev udformet, så der i flere bestemmelser var tydelig brod mod kongen.

Forslaget kan være udarbejdet i forvejen, men det kan også være ud-

arbejdet i Kalundborg, hvor kongen så blot ikke har været til stede. Selv om vi har bevaret et rettertingsbrev fra den 19. maj 1360, udstedt i Kalundborg fem dage før håndfæstningens dato, med det kongelige rettertingssegl under, så er dette ingen garanti for kongens tilstedeværelse, så meget mere som kongens faste justitiar, Niels Jensen af Keldebæk, nævnes i brevet som værende til stede². De eneste andre diplomer, der giver oplysninger af betydning for Kalundborg-mødet, er to gejstlige diplomer fra den 23. maj; de er udstedte i Kalundborg af de seks i håndfæstningen nævnte biskopper, som altså var til stede dagen før håndfæstningens dato.

Kongen kan så på mødet have fået forelagt oppositionens forslag, F, eller han kan være ankommet til Kalundborg og have fået forelagt et der udarbejdet forslag; sikkert er det, at F er udarbejdet, uden af man havde kendskab til Valdemar Atterdags holdning, thi da ville man ikke være blevet færdig med F-teksten, men have forladt den til fordel for et udkast i stil med AB. Nu forhandlede man om F-teksten og nåede frem til artiklen med biskoppernes besegling, før uenigheden blev så stor, at man ikke kunne komme videre med dette forslag. Resultatet blev så AB, udarbejdet med Fs bestemmelser som kerne.

Der kan tænkes flere måder, hvorpå kongen har fået oppositionen til at fragå F og i stedet vedtage AB. Adskillige historikere har set den forestående færd til Sverige som et afgørende moment, der dels nødvendiggjorde og dels inspirerede til en national samling, som altså gav sig udslag i AB, men det forekommer ikke sandsynligt, at et aristokrati, der gentagne gange, sidst et halvt år tidligere, havde allieret sig med de holstenske grever mod kongen, nu pludselig skulle være blevet nationalt indstillede og have glemt alt, hvad de tre foregående års strid havde drejet sig om. Når vi tager i betragtning, at der i enkelte bestemmelser henholdsvis i F og AB er stik modsat tendens, skønt der er en tydelig forbindelse mellem de to teksters indhold, må det langt snarere antages, at den afgørende faktor i maj 1360 var kongens magt.

Hertil kommer dog, at håndfæstningen i sin endelige udformning er præget af mådehold fra Valdemar Atterdags side. Den er ubetinget til fordel for kongemagten, men den giver ikke derfor grundlag for en vilkårlig udøvelse af kongemagten. Det bestemmes gentagne gange, at sanktioner for overtrædelse af håndfæstningens bestemmelser skal udmåles efter landets love, »leges terre«. Der er her en parallel til de tidligere eks-

2. DD 3, V, 318. Niels Jensen kan, selv om han kun er nævnt som vidne, udmærket have præsideret over rettertinget i kongens navn, jfr. DD 3, IV, 258 og 267, i hvilke det med sikkerhed kan konstateres, at kongen ikke var til stede.

empler på, at kongen påberåbte sig landets love som retsgrundlag. Kun i en enkelt bestemmelse, nemlig forbudet mod at hente hjælp udefra til skade for landet, ses et direkte forsøg på at gøre op med oppositionens to gange anvendte taktik³, og kongen fik et legalt grundlag for repressalier i fremtiden.

Et tegn på god atmosfære eller i hvert fald forsøg på at fremmane en sådan er det, når begge de kontraherende parter i håndfæstningens slutning lover at udlægge bestemmelserne på den for modparten gunstigste måde. Der er her og andre steder i teksten udtryk for vilje til at lade fortiden være glemt og lade et nyt og bedre samarbejde begynde. Kongen sørgede også for at pakke håndfæstningen ind i passende gammeldags vendinger, bl. a. lånt fra F-teksten, for at få indholdet til at glide lettere ned. Inddrager man også den gensidige opbygning i denne bedømmelse, er det ikke langt fra, at den kommer til at fremtræde som et taktisk kneb fra Valdemar Atterdags side, i stedet for at stå som et tegn på samarbejde og forhandling mellem konge og folk.

Denne svækkelse af ABs nationale og historisk skelsættende betydning kan godt foretages uafhængigt af F-teksten⁴. Men uden denne ville AB trods alt stadig fremtræde som et resultat, de to parter i Danmark, kongen og folket, havde forhandlet sig frem til og i forening lovet at overholde. F-teksten viser, at der i 1360 var en kreds af stormænd, som efter stridighedernes afslutning havde en opfattelse, der afveg væsentligt fra kongens, og som kom med et udspil, ja, måske endda tog initiativet til at forsøge at binde kongen gennem en håndfæstning. Dette initiativ afbøjede Valdemar Atterdag gennem udarbejdelsen af AB, men man kan tænke sig, at hvis F ikke var blevet udarbejdet, så var AB måske heller ikke blevet det. I dag kan vi betragte F som oppositionens alternativ til »Valdemar Atterdags Landefred«.

3. AB art. II, 2.

4. Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati, 1968-udgaven, s. 221 f.